

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА
НАПН УКРАЇНИ

НАТАЛІЯ ЯРМОЛА

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ

ПІДРУЧНИК

2025

ISBN 978-617-8531-69-0

Схвалено до використання Вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України від жовтня 2025 року, протокол №

Рецензенти:

Дмитрієва І.В. – доктор педагогічних наук, професор, керівник теоретико-методологічного центру реабілітації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я.

Соколова Г. Б. – доктор психологічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту фізичної культури, спорту та реабілітації, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Інклюзивне навчання/авт.: Н. Ярмола – К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025. – 125 с.

Зміст підручника «Інклюзивне навчання» структурований для студентів педагогічних, психологічних та соціальних спеціальностей, з акцентом на теоретичних основах, практичних аспектах та українському контексті.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

- 1.1. Вступ до інклюзивної освіти: сутність, завдання та принципи
- 1.2. Засадничі понятійно-термінологічні визначення в контексті інклюзивної освіти
- 1.3. Історичний розвиток інклюзивного підходу в освіті осіб з особливими потребами
- 1.4. Філософія та етичні засади інклюзії

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

- 2.1. Основні міжнародні документи у сфері інклюзивної освіти
- 2.2. Законодавство України щодо інклюзивної освіти

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ОЦІНКА ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

- 3.1. Діти з особливими освітніми потребами.
- 3.2. Категорії (типології) освітніх труднощів здобувачів освіти з особливими освітніми потребами
- 3.3. Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ)

РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

- 4.1. Командний підхід до супроводу дітей з ООП
- 4.2. Роль асистента вчителя/вихователя: функціональні обов'язки та професійна етика
- 4.4. Ефективна комунікація та співпраця з батьками дітей з ООП

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

- 5.1. Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
- 5.2. Адаптація та модифікація навчального матеріалу, методів та критеріїв оцінювання.
- 5.3. Корекційно-розвиткові послуги: види, зміст та планування

РОЗДІЛ 6. ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

- 6.1. Універсальний дизайн та розумне пристосування
- 6.2. Безбар'єрність в освіті
- 6.3. Підготовка педагогічних кадрів до роботи в інклюзії
- 6.4. Формування інклюзивної культури в закладі

РОЗДІЛ 7. ІНКЛЮЗІЯ ПОЗА ОСВІТОЮ

- 7.1. Інклюзивне суспільство: соціальний аспект
- 7.2. Працевлаштування осіб з інвалідністю

Додатки

Список рекомендованої літератури

ВСТУП

Сучасний світ переживає фундаментальні соціальні трансформації, що стосуються переосмислення цінностей, переорієнтації на права людини та утвердження рівності як базового принципу суспільного життя. У центрі цих змін перебуває інклюзія – ідеологія, яка визнає цінність людської різноманітності, забезпечує право кожної особи на повну участь у житті суспільства та сприяє формуванню середовищ, у яких кожен може реалізувати свій потенціал. Особливої ваги інклюзивні підходи набувають у сфері освіти, оскільки саме освіта є ключовим інструментом соціальної мобільності, рівних можливостей та сталого розвитку держави.

Інклюзивна освіта не є тимчасовим явищем, модною тенденцією чи факультативним напрямом. Це – стратегія державного розвитку, зафіксована у міжнародних документах, національному законодавстві України та освітній політиці Європейського Союзу. Її мета – побудова системи освіти, де кожна дитина, незалежно від індивідуальних особливостей, психофізичного стану чи соціального контексту, має право вчитися поруч із однолітками, бути частиною навчального колективу, відчувати свою приналежність і гідність. Водночас інклюзія розглядається значно ширше, ніж лише навчання учнів з особливими освітніми потребами (ООП). Це філософія відкритості, доступності та гуманності, що стосується усіх без винятку членів суспільства.

Актуальність інклюзії для України сьогодні

За останнє десятиліття Україна здійснила значний крок у реформуванні системи освіти та соціальної політики, впровадивши підходи, що відповідають світовим стандартам інклюзивності. Ухвалення нового законодавства, створення інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), запровадження Індивідуальних програм розвитку (ІПР), професійна підготовка педагогів, розвиток безбар'єрності – усе це свідчить про стратегічний рух держави до суспільства, де поважають гідність кожної людини.

В умовах триваючих соціальних і демографічних змін, спричинених, зокрема, війною РФ проти України, інклюзія набуває ще більшої актуальності.

Суспільству доводиться реагувати на збільшення кількості осіб із травмами, у тому числі військовослужбовців, дітей із набутими особливостями здоров'я, сімей, що пережили втрату чи вимушене переселення. Психологічні та соціальні наслідки воєнних подій вимагають системних відповідей – і саме інклюзивний підхід дозволяє створити сприятливі умови для всіх категорій населення, сприяючи їхньому відновленню, розвитку та поверненню до активного суспільного життя.

Українські заклади освіти, громади стають простором не лише навчання, а й підтримки, взаємодії, соціальної інтеграції. У цих процесах інклюзія вже не розглядається як додатковий компонент, а як необхідний елемент формування стійкої, солідарної та демократичної держави.

Інклюзивна освіта як фундамент демократичного суспільства

Освіта традиційно є сферою, де формується світогляд, система цінностей, соціальна відповідальність, здатність розуміти інших та співіснувати з ними. Інклюзивні підходи дозволяють від самого початку виховувати в дітей толерантність, емпатію, повагу до людської різноманітності та відповідальність за спільний добробут. Це особливо важливо в країні, яка прагне стати частиною європейської спільноти та розвивати власний демократичний потенціал.

Інклюзивне освітнє середовище сприяє:

- подоланню стереотипів та упереджень щодо осіб з інвалідністю, дітей з ООП та інших груп населення;
- зменшенню ризиків соціального виключення, ізоляції чи дискримінації;
- створенню можливостей для взаємного збагачення: як діти з ООП, так і їхні однолітки навчаються співпрацювати, допомагати, розуміти відмінності;
- формуванню культури гуманізму, ненасильства, взаємопідтримки;
- підвищенню загальної якості освіти, адже інклюзивні методи є ефективними для всіх учнів, а не лише для тих, хто має особливі потреби.

Таким чином, інклюзія – це не лише питання педагогіки. Це – питання державної політики, економічного розвитку й національної безпеки, адже

суспільства, які визнають цінність кожної особи, є сильнішими, стійкішими й гуманнішими.

Людська різноманітність як ресурс, а не проблема

Центральною ідеєю цього підручника є теза: різноманітність – природна характеристика людства. Вона не є відхиленням, а навпаки, є цінністю, що рухає науку, культуру, творчість та соціальний прогрес. Інклюзія переформатовує традиційний підхід до «нормативності», відходячи від медичної моделі, яка сприймала інвалідність або особливості розвитку виключно як проблему індивіда. Натомість соціальна модель, затверджена у міжнародних документах, підкреслює, що бар'єри знаходяться не в людині, а в суспільстві.

Інклюзивна освіта передбачає:

- усунення фізичних, соціальних, психологічних та освітніх бар'єрів;
- адаптацію середовища до потреб дитини, а не вимогу дитині пристосовуватися до середовища;
- визнання унікального потенціалу кожного учня та створення умов для його реалізації;
- запровадження принципів універсального дизайну, що роблять освітній простір комфортним і доступним для всіх.

Кожна дитина – незалежно від того, чи має вона особливі освітні потреби, інвалідність, труднощі розвитку або інші особливості – приносить у колектив власний досвід, здібності, спосіб пізнання світу. У цьому полягає сила інклюзивного середовища: воно дозволяє розкрити унікальні можливості кожного учасника освітнього процесу.

Інклюзія в суспільстві: не лише про дітей та школи

Інклюзивна освіта – лише один із фрагментів широкої картини інклюзивного суспільства. Поняття інклюзії охоплює всі сфери життя – від архітектурної доступності до зайнятості, від транспортної інфраструктури до медичних і соціальних послуг, від інформаційної доступності до державного управління.

В основі інклюзивної держави лежать такі принципи:

- повага до прав людини та людської гідності;

- боротьба з дискримінацією за будь-якою ознакою;
- рівність можливостей;
- участь кожної особи у суспільному житті;
- створення безбар'єрного простору.

В Україні ці ідеї знаходять відображення в Національній стратегії безбар'єрності, роботі державних інституцій, громадських організацій, реформі системи соціальних послуг та зусиллях громад у створенні комфортного середовища для всіх мешканців.

Освіта в цьому контексті відіграє ключову роль: саме через неї закладається фундамент майбутнього інклюзивного суспільства.

Цей підручник має на меті систематизувати знання щодо теорії, методології та практики інклюзивної освіти, ознайомити студентів педагогічних, соціальних та психологічних спеціальностей із сучасними підходами до організації інклюзивного освітнього процесу, надати фахові інструменти для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, сформувати світогляд, заснований на повазі до людської гідності, різноманіття та справедливості, продемонструвати український та міжнародний досвід у сфері інклюзивної освіти та інклюзивного навчання.

Структура підручника логічно вибудована від філософських і теоретичних основ до практичних прикладів, методик, нормативного забезпечення та професійних ролей педагогів і фахівців.

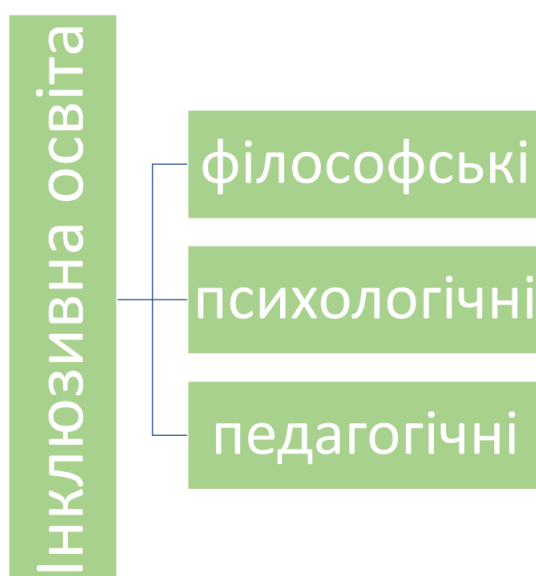
Підручник, який ви тримаєте в руках, покликаний допомогти майбутнім педагогам, психологам, соціальним працівникам і всім, хто долучається до освітнього процесу, стати творцями цієї трансформації. Він спрямований на формування глибокого розуміння сутності інклюзії, розвиток професійних умінь та впевненість у тому, що інклюзивна освіта є не лише можливою, а й необхідною умовою сталого розвитку України.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

1.1. Вступ до інклюзивної освіти: сутність, завдання та принципи

Інклюзія як освітній і соціальний феномен ґрунтується на комплексі теоретичних підходів, що відображають різні виміри розвитку людини, суспільства та освіти. Її основа—визнання цінності кожної особистості, права на рівний доступ до навчання та участі в житті спільноти. Теоретичні засади інклюзії формуються на перетині філософії, психології та педагогіки, які забезпечують цілісне розуміння природи людських відмінностей, принципів соціальної справедливості та механізмів навчання.

Теоретичні засади інклюзії в освіті

Філософський вимір інклюзії пов'язаний із загальнолюдськими цінностями, концепціями рівності й соціальної справедливості. Основу її становлять такі ідеї:

Гуманізм – визнання унікальності та цінності кожної людини незалежно від її можливостей, стану здоров'я чи соціального походження. Інклюзивне середовище розглядає дитину як активного учасника, а не об'єкта впливу.

Права людини – інклюзія спирається на міжнародні й національні документи, що гарантують право на освіту, недискримінацію, участь у суспільному житті. Вона передбачає усунення бар'єрів і створення рівних можливостей.

Філософія толерантності та різноманіття – визнання різноманітності людського досвіду як природного явища. Інклюзія спрямована на те, щоб навчальні середовища адаптувалися до дітей, а не навпаки.

Соціальний підхід до інвалідності – перехід від медичної моделі (де фокус був на дефіцитах дитини) до соціальної, яка підкреслює роль бар'єрів у суспільстві та необхідність їх усунення.

Філософські засади визначають інклюзію не просто як метод чи форму організації навчання, а як цілісну систему цінностей.

Психологія забезпечує розуміння особливостей розвитку дітей з різними типами освітніх потреб та механізмів їх соціальної адаптації, в основі якого лежить особистісно орієнтований підхід – визнання індивідуальних темпів розвитку та потреб дитини (теорії розвитку Л. Виготський, Ж. Піаже) та обов'язкова соціальна адаптація особистості.

За Л. Виготським, важливим є поняття *зони найближчого розвитку*, у межах якої дитина розвивається через співпрацю зі значущими дорослими та однолітками. Ж. Піаже підкреслював важливість активної взаємодії й дослідження середовища, що також відповідає інклюзивним підходам.

Соціально-психологічна адаптація – включення дитини до колективу, розвиток соціальних навичок, формування позитивної самооцінки та відчуття приналежності.

Позитивна психологія – фокус не на труднощах, а на сильних сторонах і можливостях дитини. Такий підхід сприяє формуванню мотивації, упевненості та емоційного благополуччя.

Психологічні засади визначають способи підтримки дитини та методи створення безпечного, доброзичливого, стимулюючого середовища.

Педагогічний аспект інклюзії стосується організації навчального процесу, методів, форм роботи та взаємодії учасників освітнього процесу.

Дитиноцентризм – у центрі педагогічної діяльності перебуває дитина, її інтереси й можливості. Освіта підлаштовується під потреби учня, а не учень–під стандартизовані вимоги.

Індивідуалізація та диференціація навчання – адаптація навчальних програм, методичних матеріалів і завдань відповідно до особливостей дитини. ІПР (Індивідуальна програма розвитку) є ключовим інструментом такого підходу.

Командний підхід – співпраця педагогів, асистентів вчителя, фахівців ІРЦ, психологів, батьків. Командне рішення забезпечує комплексну підтримку.

Універсальний дизайн навчання – створення таких завдань, матеріалів і середовища, які є доступними для всіх учнів незалежно від їх особливостей.

Педагогіка співпраці та партнерства – навчання ґрунтується на взаємоповазі, підтримці та активній участі учня.

Безбар'єрність та адаптація освітнього середовища – забезпечення фізичної, інформаційної та емоційної доступності навчальних приміщень і процесів.

Педагогічні засади формують методичну основу інклюзії та визначають, як саме відбувається навчання в інклюзивному класі/групі.

Інклюзивна освіта є не просто організаційною формою навчання, а комплексною філософією та стратегією, що ґрунтується на визнанні права кожної дитини на освіту та людську гідність. Вона охоплює всі аспекти освітнього процесу, від архітектурної доступності до методів викладання та культури взаємин у закладі освіти. Сучасні дослідження (ЮНЕСКО, UNICEF та інших провідних організацій) доводять, що інклюзивна освіта не лише підвищує рівень соціальної інтеграції, а й покращує загальну якість навчального процесу та, безпосередньо, інклюзивного навчання. Адже воно вимагає гнучких методик,

диференційованого навчання, індивідуальних освітніх траєкторій–тих елементів, які покращують освіту для всіх без винятку.

Предметом інклюзивної освіти є процес створення та підтримки такого освітнього середовища, де кожна дитина, незалежно від своїх психофізичних особливостей, має рівний доступ до якісної освіти та може повноцінно розвиватися.

Основними функціями є забезпечення правової (рівний доступ до освіти, боротьба з дискримінацією) та соціалізації (формування цінностей, взаємодія з однолітками, інтеграція в суспільство).

Сутність інклюзивної освіти полягає у системній трансформації освітнього середовища, спрямованій на максимальне задоволення різноманітних освітніх потреб усіх учнів.

Поняття «інклюзія» (від лат. *Inclusio* - «включення») передбачає створення умов, за яких усі учні, незалежно від своїх можливостей, мають право навчатися разом. У центрі інклюзивної парадигми – прийняття різноманітності як норми, а не як винятку. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що забезпечує рівний доступ до якісної освіти через організацію освітнього процесу з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів кожної дитини.

На відміну від інтеграції, інклюзія вимагає, щоб заклад освіти пристосовувався до дитини, а не навпаки. Вона розглядає різноманітність як ресурс, а не як проблему. Успішна інклюзія вимірюється не лише фізичним перебуванням дитини в класі, а її активною участю та соціальним включенням.

Впровадження інклюзії ставить перед освітньою системою низку стратегічних та практичних завдань:

Забезпечення рівного доступу: Гарантувати кожній дитині, незалежно від її особливих освітніх потреб (ООП), можливість навчатися в закладі освіти за місцем проживання.

Індивідуалізація навчання: Розробка та реалізація Індивідуальних програм розвитку (ІПР) та планів, що відповідають унікальним потребам кожного учня.

Створення безбар'єрного середовища: Забезпечення архітектурної доступності (пандуси, ліфти, спеціалізоване обладнання) та інформаційної доступності.

Розвиток соціальної компетентності: Формування в учнів з ООП навичок ефективної комунікації, самообслуговування та соціальної взаємодії.

Формування толерантності: Створення в колективі атмосфери прийняття, взаємодопомоги та поваги до відмінностей, запобігання дискримінації та булінгу.

Міждисциплінарна співпраця: Організація ефективної роботи Команди психолого-педагогічного супроводу (вчитель, асистент вчителя, корекційний педагог, психолог та ін.).

Успішна реалізація інклюзії базується на дотриманні наступних принципів:

Принцип	Сутність та реалізація
Цінність людини	Кожна людина має унікальну цінність, її здібності та особливості є джерелом збагачення суспільства.
Індивідуалізація	Освітній процес будується на основі сильних сторін дитини, адаптуючи методи та матеріали під її потреби.
Універсальний дизайн	Навчальне середовище, програми та матеріали створюються таким чином, щоб бути максимально доступними для всіх учнів з самого початку.
Розумне пристосування	Внесення конкретних, необхідних у даний момент змін (наприклад, збільшення шрифту, використання FM-системи, надання додаткового часу на завдання) для забезпечення ефективного навчання.
Рівність участі	Кожна дитина має право на активну участь у всіх формах шкільного життя (уроки, позакласні заходи, соціальні події).

Принцип	Сутність та реалізація
Партнерство з родиною	Батьки є повноправними учасниками освітнього процесу та членами Команди супроводу, їхні знання про дитину є ключовими.

1.2. Засадничі понятійно-термінологічні визначення в контексті інклюзивної освіти

Вивчення дисципліни «Інклюзія» вимагає чіткого розуміння її термінологічного апарату. Хоча поняття «інклюзивна освіта» та «інклюзивне навчання» часто використовуються як синоніми в побутовому мовленні, у педагогічній науці та законодавстві вони мають різне навантаження - і змістове, і рівневе. Їхнє розмежування допомагає усвідомити масштабність інклюзивних трансформацій у системі освіти.

Інклюзивна освіта – ширше поняття, що охоплює всю систему освіти від дошкілля до вищої школи, забезпечує право кожної дитини, незалежно від її особливостей, на здобуття освіти в загальноосвітньому закладі за місцем проживання.

Інклюзивне навчання – конкретна організаційно-педагогічна форма, реалізація інклюзивних принципів у навчальному процесі, яка передбачає створення комфортних умов, адаптованих програм і методів, щоб усі учні могли повноцінно брати участь у навчанні та житті колективу. Ключові поняття включають: рівний доступ до освіти, врахування різноманітності, усунення бар'єрів та спільне навчання в одному середовищі.

Інклюзивна освіта — це система (**макрорівень**): політика, стратегія, структура підтримки.

Інклюзивне навчання — це практика (**мікрорівень**): як саме відбувається спільне навчання дітей з різними потребами в класі.

Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

Особливі освітні потреби (ООП) – потреби дітей з фізичними, розумовими, психоемоційними або іншими особливостями, які потребують спеціальних умов для успішного навчання.

Учасники освітнього процесу – учні, педагогічні працівники, інші працівники закладу освіти, батьки учнів, асистенти дітей (у разі їх допуску відповідно до вимог частини сьомої статті 26 Закону про освіту).

Бар'єри в освіті – чинники, які перешкоджають реалізації права дитини з ООП на освіту, наприклад, дискримінація, недостатнє фінансування, відсутність відповідних фахівців або неадаптований навчальний простір.

Для розуміння філософії та методології роботи з особливими освітніми потребами (ООП) необхідно чітко розрізняти ключові терміни, що описують підходи до організації навчання дітей. Ці поняття відображають еволюцію суспільного ставлення до різноманітності та прав людини в освіті.

Сегрегація (Segregation) – це історично найдавніший та найбільш дискримінаційний підхід. Він передбачає повне відокремлення учнів з особливими освітніми потребами від загальноосвітнього середовища, при якому діти навчаються у спеціалізованих інтернатних закладах або школах, які фізично

та соціально ізольовані від звичайних шкіл. При цьому фокус виключно на корекції порушень, без акценту на соціалізації та підготовці до життя у звичайному суспільстві. Як результат - підсилення стигматизації та обмеження доступу до соціальних можливостей.

Інтеграція (Integration) стала наступним кроком після сегрегації. Вона передбачає механічне включення учнів з ООП у загальноосвітні заклади, але з вимогою, щоб дитина пристосувалася до існуючих умов школи. Дитина переходить зі спеціального закладу до звичайної школи, але структура закладу залишається незмінною. Допомога надається у формі індивідуальних або корекційних занять поза класом (ресурсною кімнатою). Успіх інтеграції залежить від готовності дитини відповідати академічним і соціальним вимогам більшості. Якщо дитина не «вписується», вона повертається до спеціального закладу. При цьому підході зберігається фокус на «порушеннях» дитини, середовище не змінюється і не завжди готове прийняти різноманітність.

Мейнстрімінг (Mainstreaming) є близьким до інтеграції та часто використовується для опису часткового включення. Учні з ООП більшість часу навчаються у спеціалізованих класах або групах, але періодично беруть участь у загальних заходах (спорт, мистецтво, святкування) або деяких уроках зі звичайними однолітками, що дозволяє забезпечити мінімальний рівень соціалізації. Мейнстрімінг має обмежений часовий характер включення, тоді як інтеграція передбачає постійне перебування дитини у школі, але з окремими навчальними умовами.

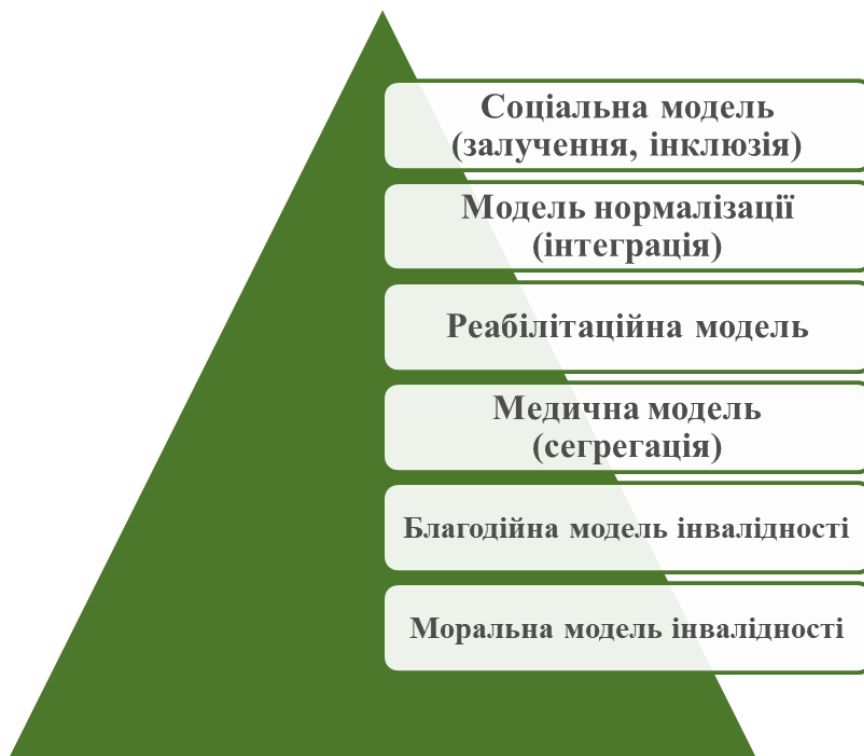
Інклюзія (від лат. *Inclusio* - включення) є сучасною освітньою філософією і практикою, закріпленою міжнародним законодавством. Це системна трансформація закладу освіти та його культури, що забезпечує рівний доступ та умови навчання для кожної дитини незалежно від її фізичних, інтелектуальних, соціальних чи інших особливостей. Основним принципом є – не дитина має пристосовуватися до школи, а школа має пристосуватися до потреб дитини. Метою інклюзії є не лише академічний успіх, а й формування спільноти, де цінується різноманітність і забезпечується соціальна участь кожного.

Підхід	Місце навчання	Готовність до змін	Філософія
Сегрегація	Спеціалізований заклад	Дитина	Ізоляція
Інтеграція	Звичайний заклад	Дитина	Пристосування
Мейнстрімінг	Звичайний/Спеціальний (частково)	Дитина	Часткове включення
Інклюзія	Звичайний заклад	Заклад освіти	Рівність і прийняття

1.3. Історичний розвиток інклюзивного підходу в освіті осіб з особливими потребами

Еволюція ставлення суспільства до осіб з інвалідністю та особливими освітніми потребами (ООП) відображає перехід від фокусування на дефекті до визнання прав людини та суспільної відповідальності. Цей процес найкраще простежується через зміну моделей інвалідності: моральної, благодійної, медичної та соціальної.

Розвиток різних моделей переплітається з різними тлумаченнями сутності поняття «інвалідність». Філософія кожної моделі не виникала і не зникла раптово, моделі інвалідності можуть мати прихильників протягом багатьох років і навіть століть.

Моральна модель інвалідності – сьогодні це найстаріша та найменш поширена модель, її сутність зводиться до того, що інвалідність є наслідком гріха. Базується на релігійних поглядах та упередженнях сприяє відчуженню та сегрегації, бажанню приховати проблему.

Благодійна модель інвалідності змальовує людей з інвалідністю як жертв обставин, які заслуговують на співчуття. Ця модель View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk brought to you by CORE provided by Zhytomyr State University Library найбільш використовується людьми без інвалідності для пояснення, що таке інвалідність та для фандрейзингу (збір благочинних коштів).

Медична модель (сегрегація) – початок XX століття – середина 60 років XX століття. Ця модель припускає, що людина з проблемами розвитку – хвора людина, яка потребує довготривалого догляду і лікування, що найкращим чином може здійснюватися у спеціальних закладах. Визначає інвалідність як медичну патологію, що розуміється як особиста проблема особи з інвалідністю. Головний недолік цієї моделі полягає у тому, що обмежені можливості розглядаються «у контексті взаємозв'язку між певною людиною та її недугою». **Медична модель**

була панівною протягом більшої частини XX століття і є коренем підходів сегрегації.

Реабілітаційна модель – виникла, як відгалуження медичної. Вона розглядає інвалідність як потребу у послугах фахівця з реабілітації. (медичної, фізичної, психологічної). Відповідно до цієї моделі розроблена сучасна система професійної реабілітації.

Модель нормалізації (інтеграція) – XX століття середина 60-х років – середина 80-х років. Ця модель в період 60-х років визначала політику у ставленні до дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Соціальна модель (залучення, інклюзія) – виникла у 1970-х роках у правозахисному русі осіб з інвалідністю і стала **основою інклюзії** та міжнародного законодавства, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Спрямована на зміни в суспільстві таким чином, щоб воно забезпечувало рівну участь своїх громадян у здійсненні їхніх прав і надавало їм таку можливість. У різних країнах світу інклюзивна форма навчання дітей з особливими освітніми потребами існує понад 30-40 років і стала вже світовою тенденцією. До країн із найбільш досконалим розвинутим законодавством у галузі інклюзивної освіти належать: Канада, Польща, Данія, Італія, Бельгія, Швеція, Великобританія, США.

Перехід до соціальної моделі є фундаментальним зрушенням в інклюзії. Він перетворює освітні заклади з місця, де «лікують» особливості, на місце, де приймають різноманітність і навчають усіх.

1.4. Філософія та етичні засади інклюзії

Інклюзивна освіта не може бути зведена лише до методичних прийомів чи адміністративних рішень. Її справжня сила полягає у глибокій філософії та непохитних етичних засадах, які кореняться у концепції прав людини. Це парадигмальне зрушення від розуміння інвалідності як трагедії індивіда до визнання її як питання соціальної справедливості та забезпечення основоположних прав.

Філософська основа інклюзії будується на усвідомленні того, що різноманітність є нормою, а не винятком. Людство за своєю природою різнорідне, і освітня система, як дзеркало суспільства, має відображати та цінувати цю різноманітність. Кожна дитина, незалежно від її фізичних, сенсорних, інтелектуальних чи соціальних відмінностей, має невід'ємне право на повну участь у житті суспільства, починаючи з освіти.

Принцип Гідності та Цінності

В основі інклюзивної етики лежить принцип гідності. Кожна дитина наділена абсолютною, безумовною цінністю. Це означає, що освітня система зобов'язана створювати середовище, де враховується самоповага та особистісний потенціал кожного учня. Гідність вимагає відмови від стигматизації, дискримінації та сегрегації. Освітній заклад повинен бути місцем, де дитину бачать не через призму її діагнозу чи «дефекту»+, а як цілісну особистість зі своїми сильними сторонами, інтересами та прагненнями. Визнання гідності учня з особливими потребами призводить до надання йому можливості самостійного вибору та участі у прийнятті рішень щодо його навчання та життя, що відповідає духу Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

Принцип Рівності та Справедливості

Етична вимога рівності в інклюзії не означає, що всім дітям потрібно дати однакове ставлення чи ресурси. Це поняття виходить із принципів освітньої справедливості, яка вимагає рівності результатів і рівності доступу. Для досягнення цієї мети необхідний принцип розумного пристосування та

позитивної дії. Дитині, яка має бар'єри у навчанні, потрібно надати більше або інших ресурсів та підтримки (наприклад, асистента, технічні засоби, адаптовані матеріали), щоб вона могла конкурувати та досягати успіху нарівні зі своїми однолітками. Справжня рівність в освіті досягається тоді, коли усуваються соціальні та середовищні бар'єри, які заважають дитині реалізувати свій потенціал.

Права людини як імператив

Концепція інклюзії прямо впливає з міжнародного права, зокрема, із Загальної декларації прав людини та, найбільш вагомо, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Стаття 24 цієї Конвенції закріплює право на інклюзивну освіту на всіх рівнях. Цей документ перетворює інклюзію з бажаної педагогічної практики на юридичний обов'язок держави. Це означає, що інклюзивна освіта – це не акт благодійності чи милосердя, а законна вимога, яку громадяни можуть відстоювати. Філософія прав людини вказує на те, що:

1. Навчання в загальноосвітньому середовищі є частиною права на життя в суспільстві та запобігає ізоляції.

2. Тільки в різноманітному, стимулюючому середовищі дитина може повноцінно розвинути свою особистість, таланти та креативність.

3. Заклади освіти мають моральний обов'язок готувати всіх учнів до життя в інклюзивному суспільстві, навчаючи емпатії, поваги та взаємодії з різними людьми.

Таким чином, філософія інклюзії – це не просто політика; це етичний імператив, що вимагає від усіх учасників освітнього процесу – від адміністрації до вчителів та учнів – постійно перевіряти свої дії на відповідність основним цінностям: гідності, рівності та непорушності прав людини.

Завдання:

Продовжте речення:

- Інклюзивна освіта для мене – це ...
- Дитина з ООП у класі – це ...
- Справедливе ставлення до дітей означає ...

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

2.1. Основні міжнародні документи у сфері інклюзивної освіти

Інклюзивна освіта в Україні та світі базується на засадничих міжнародних документах, які визначили її як універсальне право та глобальну стратегію. Ці документи забезпечили перехід від медичної до соціальної моделі розуміння інвалідності та закріпили юридичний обов'язок держав щодо створення інклюзивних освітніх систем.

Основними міжнародними організаціями, які формують політику в у цьому питанні, є Організація Об'єднаних Націй (ООН) ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку (OECD).

Ратифікувавши міжнародні правові документи, Україна взяла на себе зобов'язання з дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо здобуття якісної освіти особами з особливими освітніми потребами, законодавчо визнала принципи інклюзивного навчання. Основою для запровадження та розроблення вітчизняних законодавчих документів є низка міжнародних нормативно-правових актів:

- Всесвітня Декларація прав людини – 1948 р.
- Декларація прав дитини – 1959 р.
- Декларація про права інвалідів – 1975 р.
- Конвенція про права дитини – 1989 р.
- Всесвітня декларація «Освіта для всіх» – 1990 р.
- Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів – 1993 р.
- Саламанкська декларація та Програма дій – 1994 р.
- Програма дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами – 1994 р.
- Дакарська Декларація – 2000 р.
- Конвенція ООН про права інвалідів 2006 р.
- Резолюція 48 сесії ЮНЕСКО «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє».

Першорядними та фундаментальними з вищеподаного переліку документів є Саламанкська декларація та Програма дій, прийняті у 1994 році та Конвенція ООН про права інвалідів 2006 року, що ратифікована Постановою Верховної Ради України 16 грудня 2009 р.

Саламанкська декларація про принципи, політику та практику в сфері освіти осіб з особливими потребами є першим масштабним міжнародним програмним документом, який сформулював принципи інклюзивної школи та став ідейною основою для КПІ. Вона була прийнята на Всесвітній конференції ЮНЕСКО в Саламанці (Іспанія).

Декларація стала маніфестом, що закликав уряди поставити інклюзивну освіту в центр державної політики:

Принцип «Школи для всіх»: Усі діти, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних або інших станів, повинні навчатися **разом** у звичайних школах.

Реформування звичайних шкіл: Визначено, що освітні заклади мають пристосовуватися до потреб дітей, а не навпаки. Це вимагає **трансформації** шкіл, навчальних програм та організаційних структур.

Визнання різноманітності: Наголос на тому, що відмінності між учнями—це **норма**, а система освіти має їх визнавати та враховувати.

Індивідуалізація: Вимога забезпечити **педагогіку, орієнтовану на дитину**, яка дозволяє індивідуалізувати навчальний процес.

Саламанкська декларація визначила **загальноосвітню школу** як найбільш ефективний засіб боротьби з дискримінацією, створення доброзичливої атмосфери та забезпечення освіти для більшості дітей. Вона стимулювала запровадження посади **асистента вчителя**, необхідність **команди супроводу** та розробку адаптованих навчальних планів, що є ключовими елементами інклюзивної практики в Україні.

Конвенція про права осіб з інвалідністю (КПІ) є найважливішим правозахисним документом ХХІ століття, який має прямий вплив на освіту. Вона закріплює права осіб з інвалідністю, перетворюючи їх зі «спеціальної групи» на **повноправних суб'єктів** міжнародного права.

Після Ратифікація Україною Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю перед ЗВО повстала низка завдань, пов'язаних із забезпеченням формування доступного освітнього середовища для людей з обмеженими можливостями: забезпечити відкритість і доступність освіти для людей будь-якого віку, стану здоров'я і матеріального становища, подолання та усунення будь-яких проявів дискримінації, забезпечення рівних можливостей для отримання якісної освіти, запровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях.

Ключовою для інклюзивної освіти є Стаття 24 Освіта. Ця стаття є юридично зобов'язуючою для держав-учасниць і вимагає:

Право на освіту без дискримінації: Держави мають забезпечити, щоб особи з інвалідністю не виключалися із системи загальної освіти.

Інклюзивна система на всіх рівнях: КПІ прямо вимагає створення інклюзивної системи освіти на всіх рівнях (дошкільній, загальній, вищій, професійній).

Розумне пристосування: Закріплюється обов'язок надавати розумне пристосування відповідно до індивідуальних потреб. Це включає адаптацію навчальних матеріалів, методів оцінювання та надання допоміжних засобів.

Підтримка: Надання необхідної індивідуалізованої підтримки в умовах, що сприяють максимальному академічному та соціальному розвитку.

Підготовка фахівців: Забезпечення належної підготовки вчителів, включаючи підвищення їхньої обізнаності щодо використання відповідних інклюзивних методик та допоміжних засобів.

КПІ остаточно легітимізувала соціальну модель інвалідності, змістивши фокус з "виправлення" дитини на усунення бар'єрів у суспільстві та освітній системі. Вона надає юридичні підстави для розробки національних законів про

інклюзивну освіту, включаючи формування **Індивідуальних програм розвитку (ІПР)** та створення **безбар'єрного освітнього середовища**.

Документ	Рік	Ключовий фокус	Основна вимога до держав
Саламанкська декларація	1994	Ідеологічна основа, педагогічні принципи	Реформування звичайних шкіл (створення «Школи для всіх»)
КПІ ООН (Ст. 24)	2006	Юридично зобов'язуюча норма, права людини	Створення інклюзивної системи освіти та надання розумного пристосування

Ці міжнародні акти є **правовим та етичним фундаментом** інклюзії, на якому будується національне законодавство України. Вони забезпечують глобальну стратегію, спрямовану на те, щоб кожна дитина мала можливість навчатися поруч зі своїми однолітками у сприятливому та підтримуючому середовищі.

2.2. Законодавство України щодо інклюзивної освіти

Законодавство України в сфері інклюзивної освіти є комплексною системою нормативно-правових актів, що гарантують конституційне право кожної дитини на якісну освіту незалежно від її особливих освітніх потреб (ООП). Воно ґрунтується на принципах, викладених у міжнародних документах, та деталізує механізми реалізації інклюзії на всіх рівнях освітньої системи.

Основою для всіх законодавчих актів є Конституція України. Зокрема, Стаття 53 гарантує кожному громадянину право на освіту, а держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти. У контексті інклюзії це трактується як право на рівний доступ до загальноосвітнього середовища з необхідними пристосуваннями.

Закон України «Про освіту» (2017) є рамковим документом, який визначає інклюзивну освіту як один із головних принципів державної політики та

реформування галузі. Вперше, у цьому документі закріплюється поняття «інклюзивне навчання» як система освітніх послуг, що враховують індивідуальні потреби кожного здобувача освіти. Він гарантує створення інклюзивного освітнього середовища, де забезпечуються необхідні умови для навчання, розвитку і соціалізації дітей з особливими освітніми потребами (ООП).

Також, вперше законодавчо закріплено поняття «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне освітнє середовище» та «індивідуальна освітня траєкторія».

Закон гарантує особам з ООП право на:

- Навчання в інклюзивних класах (групах) загальноосвітніх закладів.
- Надання корекційно-розвиткових послуг та психолого-педагогічного супроводу.
- Можливість навчання за індивідуальним навчальним планом та Індивідуальною програмою розвитку (ІПР).

Кадрове забезпечення: Введено штатну одиницю асистента вчителя (для закладів загальної середньої освіти) та асистента вихователя (для закладів дошкільної освіти) для роботи в інклюзивних класах/групах.

Закон «Про повну загальну середню освіту» (2020) деталізує організаційні та фінансові аспекти інклюзії саме в школах:

Інклюзивні класи: Регламентується гранична кількість учнів з ООП в інклюзивному класі (зазвичай не більше 3-х), залежно від категорії порушень.

Індивідуальна освітня траєкторія: Підкреслюється, що освітня діяльність для учнів з ООП здійснюється на основі ІПР, яка обов'язково містить корекційно-розвитковий компонент.

Фінансування: Закон визначає, що держава забезпечує фінансування надання корекційно-розвиткових послуг через механізм освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам.

Практична реалізація законів забезпечується постановами Кабінету Міністрів України (КМУ) та наказами Міністерства освіти і науки України (МОН). В контексті організації інклюзивного навчання важливими є:

1. Постанова Кабінету Міністрів України № 545 від 26 липня 2017 року, якою законодавчо визначено Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) ключовими елементами системи підтримки інклюзивної освіти. Функції ІРЦ:

- Проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини (КППО), за результатами якої визначаються особливі освітні потреби та надаються рекомендації щодо програми навчання та рівня підтримки.

- Надання корекційно-розвиткових послуг дітям з ООП.

- Надання консультативної допомоги батькам, педагогам та закладам освіти щодо організації інклюзивного навчання.

Порядок організації інклюзивного навчання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 № 957, встановлює правила створення інклюзивних класів/груп у закладах різних рівнів та механізм надання психолого-педагогічного супроводу та розподілу годин на корекційно-розвиткові заняття.

3. Положення про Індивідуальну програму розвитку (ІПР) для дітей з особливими освітніми потребами було затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 02.11.2020 №1353, а Положення про індивідуальну програму реабілітації (ІПР) особи з інвалідністю - постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2025 № 1021.

Документи визначають структуру ІПР–комплексного документа, який описує цілі, завдання, адаптації/модифікації, види підтримки та корекційно-розвиткових послуг для учня та програму реабілітації для особи з інвалідністю. А також, регламентують порядок роботи Команди психолого-педагогічного супроводу–групи фахівців закладу освіти, відповідальних за розробку, реалізацію та моніторинг ІПР.

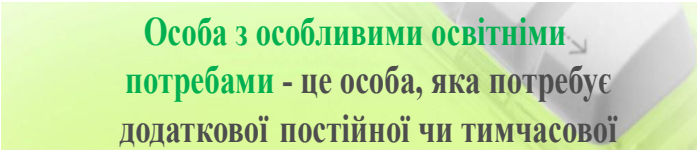
Законодавча база України щодо інклюзивної освіти є прогресивною і відповідає міжнародним стандартам. Вона забезпечує правову основу для переходу від сегрегації до інклюзії, надаючи необхідні інструменти (ІРЦ, ІПР, асистенти) для створення гнучкого та підтримуючого освітнього середовища.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ОЦІНКА ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

3.1. Діти з особливими освітніми потребами

Діти з особливими освітніми потребами (ООП) – це діти, які внаслідок порушень фізичного, психічного, інтелектуального або сенсорного розвитку, а також через соціальні чи мовні труднощі потребують додаткової підтримки в освітньому процесі. Такі потреби можуть бути постійними або тимчасовими й визначають необхідність адаптації змісту, методів, форм навчання та освітнього середовища загалом.

Поняття «особливі освітні потреби» є ширшим, ніж термін «інвалідність», оскільки охоплює не лише дітей з установленими діагнозами, а й тих, хто має труднощі у навчанні, спілкуванні або соціальній адаптації.

Особа з особливими освітніми потребами - це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, підвищення рівня участі у житті громади.

У спеціальній педагогіці виокремлюють кілька основних категорій дітей з ООП:

Діти з порушеннями слуху (глухі, слабочуючі)

Діти з порушеннями слуху становлять окрему категорію дітей з особливими освітніми потребами, розвиток яких відбувається в умовах часткової або повної втрати слухової функції. Порушення слуху можуть бути вродженими або набутими й істотно впливають на формування мовлення, пізнавальних процесів, емоційної сфери та соціальної взаємодії дитини. Глухі діти мають повну або майже повну втрату слуху, що унеможливорює сприймання мовлення на слух без спеціальних технічних засобів. За відсутності ранньої корекційної допомоги у них значно ускладнюється або не формується усне мовлення, що позначається на розвитку мислення, пам'яті та комунікативних навичок. Такі діти часто

використовують жестову мову, дактилювання або альтернативні засоби спілкування, а навчання потребує спеціально організованих умов і методів. Слабочуючі діти мають часткове зниження слуху, що дає змогу сприймати мовлення за умови використання слухових апаратів або інших допоміжних засобів. У них, як правило, формується усне мовлення, проте воно може мати порушення звуковимови, словникового запасу та граматичної будови. Такі діти здатні навчатися в закладах загальної середньої освіти за умови інклюзивного підходу, адаптації навчального матеріалу та постійної підтримки фахівців. Загалом діти з порушеннями слуху потребують раннього виявлення порушення, комплексного психолого-педагогічного супроводу та створення доступного освітнього середовища, що сприяє розвитку їхніх пізнавальних можливостей, мовлення та повноцінної участі в житті суспільства.

Діти з порушеннями зору (сліпі, слабкозорі)

Діти з порушеннями зору належать до категорії дітей з особливими освітніми потребами, оскільки повна або часткова втрата зорової функції істотно впливає на їхній психофізичний розвиток, пізнавальну діяльність і процес соціалізації. Порушення зору можуть бути вродженими або набутими й зумовлюють необхідність спеціально організованого навчання та корекційно-розвивальної підтримки.

Сліпі діти мають повну або майже повну відсутність зору, що обмежує можливості безпосереднього зорового сприймання навколишнього світу. Пізнання дійсності в них здійснюється переважно за допомогою слухових, тактильних, кінестетичних та інших аналізаторів. За відсутності зору ускладнюється формування просторових уявлень, орієнтування в просторі та розвиток наочно-образного мислення, однак за умови цілеспрямованого навчання ці труднощі можуть бути частково або повністю компенсовані. Навчання сліпих дітей передбачає використання шрифту Брайля, рельєфно-графічних посібників, спеціальних технічних засобів і формування навичок просторової орієнтації та самообслуговування.

Слабкозорі діти мають знижений зір, який, попри корекцію, залишається недостатнім для повноцінного зорового сприймання. Вони здатні використовувати зір у навчальній діяльності, проте швидко втомлюються, мають труднощі під час читання, письма, сприймання дрібних деталей і орієнтування в просторі. Для таких дітей характерні уповільнений темп роботи та потреба в адаптації навчального матеріалу, зокрема збільшенні шрифту, використанні контрастних зображень, оптимального освітлення та спеціальних зорових режимів.

Діти з порушеннями зору потребують раннього виявлення зорових порушень, системної корекційно-розвивальної роботи та створення доступного освітнього середовища. За умови належної педагогічної підтримки, використання спеціальних засобів навчання й урахування індивідуальних можливостей вони здатні успішно опановувати освітні програми та інтегруватися в суспільне життя.

Діти з тяжкими мовленнєвими порушеннями

Діти з тяжкими мовленнєвими порушеннями належать до категорії дітей з особливими освітніми потребами, оскільки стійкі й виражені порушення в розвитку мовлення істотно впливають на їхню пізнавальну діяльність, навчання та соціальну взаємодію. Такі порушення можуть мати різне походження й проявлятися у значних труднощах формування усного та писемного мовлення за умови збереженого слуху й первинно збереженого інтелекту.

Для цих дітей характерні порушення звуковимови, обмежений словниковий запас, недорозвинення граматичної будови мовлення, труднощі у формуванні зв'язного мовлення та розумінні мовних конструкцій. У багатьох випадках мовленнєві порушення поєднуються з недостатнім розвитком фонематичного сприймання, пам'яті, уваги та мислення, що ускладнює засвоєння навчального матеріалу, особливо читання й письма. У шкільному віці це може призводити до дисграфії, дислексії та загальної неуспішності в навчанні.

Тяжкі мовленнєві порушення часто впливають на емоційний стан і поведінку дитини. Через труднощі спілкування такі діти можуть відчувати невпевненість, знижену самооцінку, підвищену тривожність або замкненість, що негативно позначається на процесі соціалізації та взаємодії з однолітками й дорослими.

Навчання дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями потребує спеціально організованої логопедичної допомоги, системної корекційно-розвивальної роботи та індивідуального підходу. Важливе значення має співпраця вчителя, логопеда, психолога й батьків, а також створення мовленнєво стимулювального середовища. За умови своєчасної та комплексної підтримки такі діти мають значний потенціал для подолання мовленнєвих труднощів, успішного навчання й повноцінної участі в житті суспільства.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку належать до категорії дітей з особливими освітніми потребами, оскільки стійкі порушення пізнавальної діяльності істотно впливають на їхній психічний розвиток, навчальні можливості та соціальну адаптацію. Такі порушення зазвичай зумовлені органічними ураженнями центральної нервової системи та мають незворотний характер, що визначає специфіку розвитку дитини протягом усього життя.

Для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку характерні обмежені можливості мислення, пам'яті, уваги, уяви та мовлення. Вони повільніше засвоюють нові знання, мають труднощі з узагальненням, встановленням причинно-наслідкових зв'язків і перенесенням набутих умінь у нові ситуації. Мовлення таких дітей часто є недостатньо розвиненим, із бідним словниковим запасом і спрощеною граматичною будовою, що додатково ускладнює навчальну діяльність і спілкування.

Порушення інтелектуального розвитку позначаються також на емоційно-вольовій сфері та поведінці дитини. У багатьох випадках спостерігаються труднощі самоконтролю, знижена довільність діяльності, підвищена залежність

від дорослих або, навпаки, імпульсивність і нестійкість емоційних реакцій. Соціальна адаптація таких дітей відбувається повільніше й потребує цілеспрямованого формування навичок самообслуговування, спілкування та елементарної самостійності.

Навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку здійснюється за спеціально адаптованими освітніми програмами з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей і потреб. Провідного значення набуває практична спрямованість навчання, поетапність засвоєння матеріалу та постійна корекційно-розвивальна робота. За умови системної педагогічної підтримки, позитивного емоційного середовища й співпраці з родиною такі діти можуть набути необхідних життєвих компетентностей і досягти максимально можливої соціальної інтеграції.

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату належать до категорії дітей з особливими освітніми потребами, оскільки обмеження рухових функцій істотно впливають на їхній фізичний розвиток, навчальну діяльність і процес соціалізації. Такі порушення можуть бути вродженими або набутими внаслідок захворювань, травм чи уражень центральної нервової системи та мати різний ступінь вираженості.

Для цих дітей характерні порушення координації рухів, м'язового тону, обмеження рухливості кінцівок або всього тіла, що ускладнює виконання повсякденних дій, самообслуговування, письма та інших навчальних завдань. За наявності збереженого інтелектуального розвитку основні труднощі в навчанні пов'язані не зі здатністю до засвоєння знань, а з фізичними обмеженнями та швидкою втомлюваністю. У деяких випадках рухові порушення можуть поєднуватися з мовленнєвими, сенсорними або інтелектуальними труднощами, що ускладнює загальну картину розвитку дитини.

Порушення опорно-рухового апарату часто впливають на емоційний стан і самооцінку дитини. Обмежені можливості рухової активності, залежність від

допомоги дорослих або однолітків можуть спричиняти відчуття невпевненості, тривожності чи соціальної ізоляції. Тому важливим завданням освітнього процесу є створення психологічно комфортного й безбар'єрного середовища, що сприяє активній участі дитини в житті колективу.

Навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату потребує адаптації освітнього середовища, використання спеціального обладнання, технічних і допоміжних засобів, а також індивідуалізації навчального навантаження. Важливу роль відіграє комплексний підхід, що поєднує педагогічну, медичну, реабілітаційну та психологічну допомогу. За умови своєчасної підтримки й урахування індивідуальних можливостей такі діти мають потенціал для успішного навчання, розвитку особистості та соціальної інтеграції.

Діти з емоційно-вольовими та поведінковими розладами

Діти з емоційно-вольовими та поведінковими розладами належать до категорії дітей з особливими освітніми потребами, оскільки особливості їхньої емоційної сфери та поведінки істотно впливають на навчальну діяльність, міжособистісні стосунки та процес соціалізації. Такі розлади можуть мати різне походження й бути зумовлені біологічними, психологічними або соціальними чинниками, а також їх поєднанням.

Зокрема, до цієї категорії дітей, також можна віднести дітей з розладами аутистичного спектра (РАС), які розглядаються як порушення психічного розвитку, що насамперед проявляються у сфері емоційної регуляції, соціальної взаємодії та поведінки.

Для дітей з емоційно-вольовими та поведінковими розладами характерні труднощі регуляції емоцій і поведінки, що проявляються у підвищеній збудливості, імпульсивності, агресивних або протестних реакціях, тривожності, страхах, емоційній нестійкості чи, навпаки, замкненості та апатії. Вольова сфера часто є недостатньо сформованою, що виявляється у низькій здатності до самоконтролю, довільної уваги, планування діяльності та дотримання правил.

Такі особливості ускладнюють адаптацію дитини до вимог освітнього середовища й негативно позначаються на навчальній успішності.

Емоційно-вольові та поведінкові розлади можуть впливати на формування самооцінки та соціальних навичок дитини. Часті конфлікти з однолітками й дорослими, нерозуміння з боку оточення та негативний досвід спілкування здатні посилювати прояви розладів і сприяти виникненню вторинних труднощів, зокрема навчальної дезадаптації або соціальної ізоляції.

Навчання й виховання дітей з емоційно-вольовими та поведінковими розладами потребують індивідуального та комплексного підходу, що поєднує педагогічні, психологічні й, за потреби, медичні заходи. Важливе значення має створення передбачуваного, емоційно безпечного освітнього середовища, формування навичок саморегуляції, розвиток позитивної мотивації до навчання та налагодження партнерської взаємодії з родиною.

Діти з комплексними порушеннями розвитку

Діти з комплексними порушеннями розвитку – це діти, у яких поєднуються два або більше різних порушень психофізичного розвитку, що взаємно ускладнюють перебіг один одного та впливають на загальний розвиток дитини. Такі порушення можуть охоплювати інтелектуальну сферу, мовлення, рухову активність, сенсорні функції (зір, слух), емоційно-вольову сферу та поведінку. Поєднання порушень призводить до більш виражених труднощів у навчанні, спілкуванні, самообслуговуванні та соціальній адаптації порівняно з дітьми, які мають одне ізольоване порушення.

Розвиток дітей із комплексними порушеннями зазвичай має нерівномірний і сповільнений характер. У них часто спостерігаються труднощі з розумінням навколишнього світу, формуванням мовлення та пізнавальних процесів, встановленням контактів з однолітками й дорослими. Емоційні реакції можуть бути нестійкими, а поведінка – імпульсивною або, навпаки, пасивною. Через обмежений досвід спілкування й рухової активності такі діти потребують спеціально організованого середовища та підтримки.

Важливою особливістю дітей з комплексними порушеннями розвитку є висока індивідуальна різноманітність проявів. Навіть за подібних діагнозів можливості, потреби та темпи розвитку можуть суттєво відрізнятися. Тому

Завдання:

Дайте відповіді на запитання:

- Які емоції у мене виникають, коли я думаю про дітей з ООП?
- Які стереотипи або упередження я можу в собі помічати?
- Звідки вони могли сформуватися (досвід, суспільство, медіа)?

ефективна допомога таким дітям ґрунтується на індивідуальному підході, ранньому втручанні, комплексній психолого-педагогічній та медичній підтримці, а також активній участі сім'ї у процесі розвитку й соціалізації дитини.

В Україні навчання дітей з

ООП може здійснюватися в різних формах:

у спеціальних закладах освіти;

у спеціальних класах при закладах загальної середньої освіти;

в умовах інклюзивного навчання;

за індивідуальною формою навчання.

Отже, кожна з вищевказаних категорій потребує індивідуального підходу та спеціально організованої психолого-педагогічної підтримки.

3.2. Категорії (типології) освітніх труднощів та рівні підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами

Сучасний підхід до визначення категорії освітніх труднощів та рівнів підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами базується на принципах індивідуалізації, багатовимірного оцінювання та підтримки в

максимально природному для дитини середовищі. Освітні труднощі розглядаються не як статичний діагноз, а як результат взаємодії індивідуальних особливостей дитини з вимогами навчального середовища. Це означає, що увага зосереджується не лише на відхиленнях у розвитку чи поведінці, а передусім на тому, які саме бар'єри заважають повноцінній участі дитини в освітньому процесі.

Категорії освітніх труднощів визначаються на основі всебічного оцінювання, яке включає медичні, психологічні, психолого-педагогічні та соціальні аспекти. Такий комплексний підхід дозволяє з'ясувати сильні та слабкі сторони кожного здобувача освіти, розуміти, які саме навички потребують підтримки, та які умови сприятимуть оптимальному навчанню. Важливо, що сучасна типологія не обмежується жорсткими ярликами, а допускає динамічні зміни категорії у міру прогресу дитини або зміни її потреб.

Освітні труднощі – це постійні або тимчасові перешкоди у навчанні, які заважають дитині опановувати матеріал на рівні з однолітками.

Категорії освітніх труднощів охоплюють:

інтелектуальні (пам'ять, увага, мислення),

функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві),

фізичні, навчальні (власне труднощі з читанням, письмом, лічбою)

соціоадаптаційні (взаємодія з середовищем, культурою) труднощі, які вимагають різного ступеня підтримки.

Інтелектуальні труднощі: Пов'язані з пам'яттю, увагою, мисленням, волевими процесами, мотивацією та здатністю до узагальнення й абстрагування. Це може включати обмеження в активному словнику та зниження продуктивності запам'ятовування.

Функціональні труднощі: Включають обмеження слуху, зору, опорно-рухового апарату, а також проблеми з мовленням (артикуляція, темп, граматики, розбірливість, використання словника).

Фізичні труднощі: Обмеження функцій органів, кінцівок, що впливають на участь у освітньому процесі.

Навчальні труднощі (специфічні): Труднощі безпосередньо з засвоєнням навичок читання, письма (дислексії, дисграфії), лічби (дискалькулії).

Соціоадаптаційні (середовищні) труднощі: Проблеми з адаптацією до соціального та культурного середовища, взаємодією з іншими людьми, отриманням інформації (наприклад, через жестову мову).

Нові підходи у визначенні підтримки дітей з ООП передбачають запровадження п'яти рівнів підтримки, які визначаються індивідуально, а також категоризацію освітніх труднощів для кращого розуміння потреб дитини. Підтримка може бути мінімальною, коли достатньо певних адаптацій у навчальному процесі; посиленою, коли потрібні індивідуальні корекційні програми та спеціальні засоби; або інтенсивною, коли дитина потребує постійного супроводу та комплексної допомоги. Цей підхід передбачає партнерство між учителем, батьками, фахівцями та самою дитиною, регулярний моніторинг прогресу та оперативну корекцію плану підтримки.

Ці рівні, що відображають складність потреб, допомагають у реалізації інклюзивної освіти, організації корекційних послуг та розподілі ресурсів.

У сучасній системі інклюзивної освіти визначення рівнів підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами є важливим інструментом організації ефективної допомоги. Виділяють п'ять рівнів підтримки, які встановлюються фахівцями на основі комплексного оцінювання та відображають обсяг, інтенсивність і тривалість необхідної освітньої, психолого-педагогічної й, за потреби, соціальної підтримки. Рівень підтримки не є сталим і може змінюватися залежно від динаміки розвитку дитини, умов навчання та результатів освітнього процесу.

Перший рівень підтримки характеризується наявністю одиночних незначних труднощів у навчанні або поведінці. Такі труднощі зазвичай не мають системного характеру й не істотно впливають на загальну успішність здобувача освіти. Дитина здатна навчатися за типовою освітньою програмою разом з однолітками, а підтримка обмежується окремими педагогічними прийомами, уточненням інструкцій, тимчасовими адаптаціями або додатковою увагою з боку вчителя. Спеціальні корекційні заняття, як правило, не є необхідними, а труднощі можуть зменшуватися або зникати в процесі навчання.

Другий рівень підтримки передбачає труднощі легкого ступеня, які мають більш стійкий характер і потребують систематичної педагогічної підтримки. У таких випадках дитина може засвоювати освітню програму, але з певними ускладненнями, наприклад у темпі навчання, концентрації уваги, опануванні мовлення або окремих навчальних навичок. Для ефективного навчання застосовуються адаптації освітнього процесу, елементи індивідуалізації, а також можливе залучення фахівців для проведення корекційно-розвиткових занять. Основною метою цього рівня є попередження поглиблення труднощів і створення умов для успішного навчання в загальноосвітньому середовищі.

Третій рівень підтримки відповідає труднощам помірного ступеня, які істотно впливають на освітню діяльність здобувача освіти. Дитина потребує регулярної та комплексної підтримки, що включає індивідуалізовану освітню програму, систематичні корекційно-розвиткові заняття та тісну взаємодію між педагогами, фахівцями й батьками. Навчання відбувається з урахуванням

особливостей пізнавального, емоційного та соціального розвитку, а освітні результати досягаються в індивідуальному темпі. На цьому рівні важливо не лише забезпечити засвоєння знань, а й розвивати життєві компетентності та навички соціальної взаємодії.

Четвертий рівень підтримки охоплює труднощі тяжкого ступеня, які значно обмежують можливості дитини щодо самостійного навчання в типовому освітньому середовищі. Такі здобувачі освіти потребують інтенсивної, постійної та багатoproфільної підтримки, включно з індивідуальною освітньою програмою, значними адаптаціями або модифікаціями змісту навчання, а також регулярним супроводом фахівців. Освітній процес орієнтується не лише на академічні досягнення, а й на формування базових навичок, розвиток комунікації, самостійності та соціальної участі.

П'ятий рівень підтримки визначається для здобувачів освіти з труднощами, що потребують найвищого рівня допомоги. Йдеться про комплексні, глибокі порушення розвитку, які суттєво впливають на всі сфери життєдіяльності дитини. Освітня підтримка на цьому рівні має індивідуалізований і довготривалий характер, часто поєднується з медичною, соціальною та реабілітаційною допомогою. Навчання спрямоване на забезпечення максимально можливої якості життя, розвиток доступних форм комунікації, елементарних навчальних і життєвих навичок, а також підтримку родини. Таким чином, п'ятий рівень підтримки відображає найвищий ступінь відповідальності освітньої системи за створення безпечного, підтримувального й гуманного освітнього середовища для кожної дитини.

Сучасна модель оцінювання та підтримки спрямована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для кожного здобувача, усунення бар'єрів, які обмежують участь у навчанні, та створення умов, у яких дитина може розвивати свої потенційні можливості і досягати навчальних та соціальних успіхів.

Розуміння категорій освітніх труднощів і рівнів підтримки – важлива складова професійної підготовки майбутніх педагогів, психологів та фахівців інклюзивної освіти.

3.3. Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ)

Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ)—це спеціалізовані установи, створені для забезпечення дітей з особливими освітніми потребами (ООП) кваліфікованою психолого-педагогічною, корекційною та консультативною підтримкою. Їхня діяльність спрямована на реалізацію принципів інклюзивної освіти, де кожна дитина має доступ до якісного навчання у найближчому освітньому закладі, незалежно від стану здоров'я чи особливостей розвитку.

Діяльність ІРЦ регулюються Положенням про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 545 від 12 липня 2017 року. Цей документ визначає, що ІРЦ є установою, яка забезпечує право дітей віком від 2 до 18 років з особливими освітніми потребами на здобуття освіти.

Головною метою ІРЦ є створення умов для повноцінного розвитку, навчання та соціалізації дітей з ООП.

До ключових завдань належать:

- проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини;
- визначення особливих освітніх потреб та надання рекомендацій для створення індивідуальної програми розвитку (ІПР);
- організація систематичної корекційно-розвиткової підтримки;
- консультування батьків, педагогів та адміністрації закладів освіти;
- моніторинг динаміки розвитку дитини та ефективності наданих послуг;
- сприяння впровадженню інклюзивних практик у закладах освіти.

Основні функції ІРЦ

1. Оцінювальна функція

Виявлення індивідуальних труднощів у розвитку.

Використання стандартизованих методик (тестів, спостереження, бесід).

2. Корекційно-розвиткова функція

Проведення занять з логопедом, психологом, дефектологом.

Розвиток навичок самообслуговування, комунікації та соціальної взаємодії.

3. Консультаційна функція

Надання рекомендацій щодо навчання та виховання.

Підтримка педагогів, що працюють з дітьми з ООП.

4. Інформаційна функція

Поширення знань про інклюзивну освіту.

Проведення тренінгів та семінарів для педагогів і батьків.

До ІРЦ можуть звернутись батьки дітей віком від 2 до 18 років, зокрема із порушеннями слуху чи зору, з інтелектуальними порушеннями, з порушеннями опорно-рухового апарату, із розладами спектра аутизму, із тяжкими порушеннями мовлення, з емоційно-поведінковими особливостями, з комбінованими порушеннями для здійснення комплексної оцінки дитини, визначення її особливих освітніх потреб та розробки індивідуальної програми розвитку (із зазначенням усіх рекомендацій щодо особливостей навчання) та отримання корекційних та реабілітаційних послуг.

Комплексна оцінка – це багатоступеневий процес, який включає:

- збір інформації про дитину (анамнез);
- психологічну діагностику;
- педагогічне обстеження;
- логопедичну та медичну оцінку;
- підготовку висновку з рекомендаціями.

Результати оцінки стають основою для розробки Індивідуальної програми розвитку (ІПР).

Ефективність організації інклюзивного навчання залежить від партнерської співпраці ІРЦ з усіма учасниками освітнього процесу:

- ІРЦ надає школі чи дитячому садку висновок та рекомендації;
- педагоги адаптують навчальне середовище та програму;
- фахівці ІРЦ спостерігають за динамікою та коригують рекомендації;

- батьки беруть участь у розробці ІПР, навчаються підтримувати дитину вдома.

Інклюзивно-ресурсний центр надає послуги особам з особливими освітніми потребами, які проживають (навчаються) на території відповідної територіальної громади (відповідного району), відповідного міста (району міста), за умови подання необхідних документів. У разі відсутності інклюзивно-ресурсного центру на території територіальної громади (району), міста (району міста) за місцем проживання (навчання) особи батьки (один із батьків) або законні представники мають право звернутися до інклюзивно-ресурсного центру територіальної громади, з яким укладено договір про співробітництво, а в разі відсутності такого договору - до найближчого інклюзивно-ресурсного центру.

Завдання:

Уявіть себе в ролі педагога / психолога / соціального працівника:

- Які якості мені вже допомагають працювати з дітьми з ООП?
- Над чим ще потрібно працювати?
- Яких знань або навичок мені бракує?

РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

4.1. Командний підхід до супроводу дітей з ООП

Одна з важливих умов впровадження інклюзивного навчання у закладі освіти організація професійного співробітництва команди психолого-

педагогічного супроводу, результатом якого має стати освітнє середовище, максимально сприятливе для різнобічного розвитку всіх вихованців, в тому числі й дітей з особливими освітніми потребами. Визначальним у забезпеченні інклюзивної освіти є поняття додаткової підтримки або додаткових ресурсів, які можуть охоплювати людські, матеріальні та фінансові ресурси.

Командний підхід до супроводу дітей з ООП—це узгоджена співпраця різних фахівців та батьків дитини для забезпечення комплексного психолого-педагогічного супроводу. Ключовими принципами є повага до індивідуальних особливостей дитини, активна співпраця з батьками та дотримання конфіденційності. Основне завдання команди—спільне розроблення та реалізація індивідуальної програми розвитку (ІПР), адаптація освітнього середовища та надання необхідної підтримки.

Психолого-педагогічний супровід включає в себе надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг. Це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню знань, умінь, навичок, успішній адаптації, її самореалізації та інтеграції в соціум.

В центрі уваги команди психолого-педагогічного супроводу є дитина, дотримання і відстоювання її інтересів, повага до індивідуальних особливостей, зберігання конфіденційності та недопущення дискримінації і порушення прав дитини. Досягти цього можливо лише у команді колективу закладу освіти із залученням батьків дитини з ООП, а також фахівців ІРЦ та іншої міжвідомчої співпраці.

Керівник закладу або його/її заступник є безпосередніми учасниками команди супроводу дитини з ООП та, власне, відповідають за її формування та організацію роботи.

Важливою частиною роботи керівника закладу є також укладення угоди про співпрацю з інклюзивно-ресурсним центром, який може допомогти закладу освіти налагодити інклюзивне навчання, розробити індивідуальні програми розвитку тощо.

У команді супроводу керівництво визначає, хто буде координувати розроблення ІПР, а за потреби залучає фахівців ІРЦ для допомоги у цьому процесі.

Команда супроводу зустрічається для засідань, маючи можливість обирати, в якій формі проводити свої зустрічі. Ініціювати зустрічі може будь-який член команди.

Під час зустрічей відбувається обговорення та аналіз результатів навчання дитини, ухвалюються рішення щодо індивідуальної програми розвитку дитини, можливої її корекції тощо. Команда також вирішує питання запровадження індивідуального розкладу відвідування класу/групи дитиною з ООП та інші питання, від яких залежить створення належних умов для інтеграції дитини в освітнє середовище.

Рішення під час засідання команди супроводу ухвалюється за результатами обговорення відкритим голосуванням (за умови присутності не менше 2/3 членів) та оформлюється протоколом.

Водночас учасники команди супроводу працюють із дитиною протягом року, допомагають опановувати програму, проводять корекційні заняття тощо.

4.2. Роль асистента вчителя/вихователя: функціональні обов'язки та професійна етика

Асистент вчителя або вихователя—це педагогічний працівник, який здійснює фахову підтримку дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзивного навчання. Його робота спрямована на створення безпечного, якісного та доступного освітнього середовища, а також на полегшення взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу—дитиною, вчителем, однолітками та батьками.

Роль асистента виходить далеко за межі «допомоги»: це висококваліфікована педагогічна діяльність, що потребує професійних знань, етичної відповідальності та розуміння інклюзивних принципів.

Головна мета його діяльності полягає у тому, щоб допомогти дитині повноцінно брати участь у навчанні, засвоювати матеріал та розвиватися у безпечному й підтримувальному середовищі. Асистент сприяє адаптації навчальних матеріалів і завдань згідно з рекомендаціями ІРЦ та Індивідуальної програми розвитку, пояснює інструкції, надає допомогу під час виконання навчальних та практичних робіт, підтримує дитину у формуванні навичок самостійності, комунікації та соціальної взаємодії. Він також забезпечує організаційну підтримку, допомагаючи дитині зорієнтуватися в шкільному просторі, організувати робоче місце, безпечно переміщатися коридорами чи брати участь у позакласних заходах. Окрім цього, асистент сприяє позитивній взаємодії між дитиною та її однолітками, допомагає долати бар'єри у спілкуванні та формує доброзичливу атмосферу в колективі.

Функціональні обов'язки асистента вчителя/вихователя

Освітньо-педагогічна підтримка

- Допомога дитині в засвоєнні навчального матеріалу.
- Адаптація завдань відповідно до рекомендацій ІРЦ та ІПР.
- Пояснення інструкцій, допомога у виконанні індивідуальних і групових завдань.
- Підтримка під час контрольних робіт (у межах дозволених пристосувань).

Організаційна підтримка

- Допомога у пересуванні школою, орієнтуванні в просторі.
- Сприяння організації робочого місця відповідно до потреб дитини.
- Підтримка під час перерв, екскурсій, позашкільних заходів.

Комунікація та соціальна взаємодія

- Сприяння позитивній взаємодії між дитиною й однолітками.
- Допомога у формуванні навичок спілкування, саморегуляції й соціальної поведінки.

- Створення доброзичливої атмосфери, що сприяє довірі й безпеці.

Співпраця з педагогами та батьками

- Участь у командних зустрічах педагогів, фахівців ІРЦ та батьків.
- Надавання вчителю зворотного зв'язку щодо труднощів, успіхів і динаміки дитини.
- Участь у розробці та реалізації Індивідуальної програми розвитку (ІПР).

Виконання рекомендацій ІРЦ

Асистент забезпечує реалізацію адаптацій, модифікацій та спеціальних умов, визначених у висновку ІРЦ.

Асистент *не замінює* вчителя і *не виконує* такі функції:

- не навчає дитину замість педагога;
- не є особистим помічником у побутових питаннях;
- не виконує медичних процедур;
- не приймає педагогічних рішень без погодження з учителем;
- не оцінює знання дитини.

При цьому, важливо пам'ятати, що асистент *не замінює* вчителя і *не виконує* такі функції:

- не навчає дитину замість педагога;
- не є особистим помічником у побутових питаннях;
- не виконує медичних процедур;
- не приймає педагогічних рішень без погодження з учителем;
- не оцінює знання дитини.

Головне правило – асистент супроводжує, а не підміняє учасників освітнього процесу.

Отже, асистент вчителя/вихователя – це не просто помічник, а професійний учасник освітнього процесу, який забезпечує доступність, комфорт та ефективність навчання дітей з ООП. Його робота ґрунтується на компетентності, емпатії та високих етичних стандартах. Завдяки співпраці з педагогами, фахівцями й родиною асистент відіграє важливу роль у створенні справді інклюзивного середовища.

4.4. Ефективна комунікація та співпраця з батьками дітей з ООП

Робота педагогів з батьками дитини з особливими освітніми потребами (ООП) зумовлена необхідністю забезпечення комплексного підходу до розвитку та підтримки таких дітей. Взаємодія між вчителем (асистентом вчителя) та батьками є ключовим елементом у створенні сприятливого навчального середовища, що сприяє соціальній адаптації та успішному навчальному процесу. Тісна співпраця допомагає визначити індивідуальні потреби дитини та розробити ефективні стратегії для їх задоволення. Важливість цього процесу полягає у формуванні єдиної освітньої та виховної стратегії для максимальної підтримки дитини з ООП. Співпраця з батьками повинна базуватися на засадах партнерства, поваги та взаємної відповідальності за розвиток дитини з особливими освітніми потребами. Організація конструктивного діалогу вимагає використання різноманітних форм і методів комунікації, які враховують індивідуальні особливості та потреби кожної родини.

Форми комунікації з батьками дітей з особливими освітніми потребами (ООП) мають бути системними, відкритими та побудованими на партнерстві. Ефективна взаємодія між закладом освіти та родиною є основою успішної інклюзивної практики, адже саме батьки є найближчим оточенням дитини та володіють важливою інформацією про її потреби, інтереси та особливості розвитку.

До основних форм комунікації належать:

Індивідуальні бесіди (очно або онлайн), під час яких обговорюється динаміка розвитку, успіхи, труднощі та рекомендації щодо підтримки дитини як у школі, так і вдома.

Регулярні консультації з фахівцями (психологом, логопедом, дефектологом, асистентом вчителя), які допомагають батькам краще зрозуміти особливості навчання та поведінки дитини.

Командні зустрічі супроводу, що включають педагогів, фахівців ІРЦ, адміністрацію та батьків для обговорення й коригування Індивідуальної програми розвитку (ІПР).

Щоденники спостережень або зворотного зв'язку – паперові чи електронні (Google Classroom, електронні щоденники), де педагоги коротко фіксують щоденні події, успіхи чи складнощі.

Телефонні дзвінки та повідомлення через зручні канали зв'язку (Viber, Telegram), коли потрібно оперативно повідомити батьків про важливі ситуації або уточнити певні моменти.

Групові батьківські збори, під час яких обговорюються загальні питання інклюзивної освіти, шкільні правила, успішні практики та інструменти підтримки.

Тренінги, семінари та майстер-класи для батьків, що спрямовані на підвищення педагогічної компетентності та глибше розуміння особливостей ООП.

Спільні заходи (класні свята, творчі проєкти, майстерні), які допомагають зміцнити довіру між сім'єю та школою й сприяють соціалізації дитини.

Інформаційні розсилки та буклети, що містять поради фахівців, корисні матеріали та ресурси для підтримки розвитку дитини.

Ефективність співпраці з батьками залежить від етичності комунікації: педагоги мають дотримуватися конфіденційності, проявляти повагу, емпатію, не оцінювати стиль виховання, а будувати партнерські відносини, спрямовані на спільну підтримку дитини.

Завдання:

Напишіть короткий лист самому собі як майбутньому фахівцю:

- Яким спеціалістом ви хочете бути для дітей з ООП?
- Про що важливо не забути в реальній роботі?
- Які професійні принципи для вас є непорушними?

Ключовими аспектами співпраці є створення сприятливої атмосфери, а також:

Партнерство: Сприймайте батьків як рівноправних партнерів, що активно долучаються до процесу навчання та виховання.

Підтримка та емпатія: Демонструйте зацікавленість у дитині та готовність допомагати, не залишаючи батьків наодинці з проблемами.

Повага: Ставте себе на місце батьків, поважайте їхні культурні особливості та індивідуальні підходи.

Чіткість: Надавайте чітку та послідовну інформацію про те, що відбувається в класі.

Зворотний зв'язок: Повідомляйте батькам не лише про труднощі, але й про успіхи, адже це мотивує.

Конкретика: Передавайте приклади для домашньої роботи та конкретні вказівки.

Особисте спілкування: Неприємні новини повідомляйте особисто, а не електронною поштою чи телефонним дзвінком.

Ведення записів: Зберігайте копії інформації, яку надсилаєте додому.

Уникнення крайнощів: Не обмежуйтеся поняттями «добрий» або «поганий» день.

Запрошення до класу: Запрошуйте батьків бути присутніми на уроках, щоб вони могли бачити сучасні стратегії роботи з дитиною.

Участь у розробці: Залучайте батьків до розробки індивідуальної програми розвитку (ІПР) та інших документів.

Позакласні заходи: Залучайте їх до позакласних заходів.

Обмін досвідом: Організуйте взаємодію та обмін досвідом між батьками, а також з психолого-педагогічним супроводом.

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

5.1. Індивідуальна програма розвитку (ІПР)

Індивідуальна програма розвитку (ІПР) – це обов'язковий освітній документ для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), що визначає цілі, методи, ресурси та необхідну підтримку для їх навчання та розвитку. Вона розробляється спільною командою фахівців (вчителями, асистентом, психологом, дефектологом) із залученням батьків дитини, ґрунтуючись на висновку інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку.

В Законі України «Про освіту» зазначено, що ІПР – «документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб/послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання».

Для створення якісної індивідуальної програми розвитку необхідно мати повну інформацію про дитину. Таку інформацію команда супроводу отримує з висновку ІРЦ, спостерігаючи за дитиною на перервах, під час навчання, аналізуючи учнівські роботи, тестування, спілкування дитини з однокласниками. Почерпнути інформацію можна також із бесід з дітьми, батьками, з результатів анкетування, а також вивчаючи звіти про реалізацію ІПР попередніх років, програму реабілітації (для дітей з інвалідністю оформлюють лікарі). Індивідуальна програма розвитку є обов'язковим освітнім документом для всіх дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються на інституційній формі здобуття освіти (очна, дистанційна). Для дітей, які здобувають освіту індивідуально (екстернат, сімейна (домашня) форма, педпатронаж), – у разі надання батьками висновку ІРЦ.

Ключові аспекти ІПР

Індивідуалізація: ІПР забезпечує індивідуальний підхід до навчання, адаптацію та модифікацію навчальних матеріалів і завдань з урахуванням унікальних потреб дитини.

Команда розробників: Над створенням ІПР працює команда фахівців, до якої входять батьки (законні представники), вчителі, психолог, дефектолог та інші спеціалісти, якщо це необхідно.

Основа для роботи: Програма базується на результатах комплексної психолого-педагогічної оцінки, яка визначає рівень знань, умінь, навичок, освітні труднощі та потреби дитини.

Зміст: ІПР включає опис рівня знань дитини, визначення спеціальних та додаткових освітніх послуг (розклад занять, наприклад, з логопедом), необхідні адаптації та модифікації середовища, а також критерії оцінювання.

Динамічний документ: ІПР не є статичною. Її потрібно регулярно переглядати (зазвичай двічі на рік або частіше за потреби) та коригувати відповідно до прогресу дитини та змін у її стані.

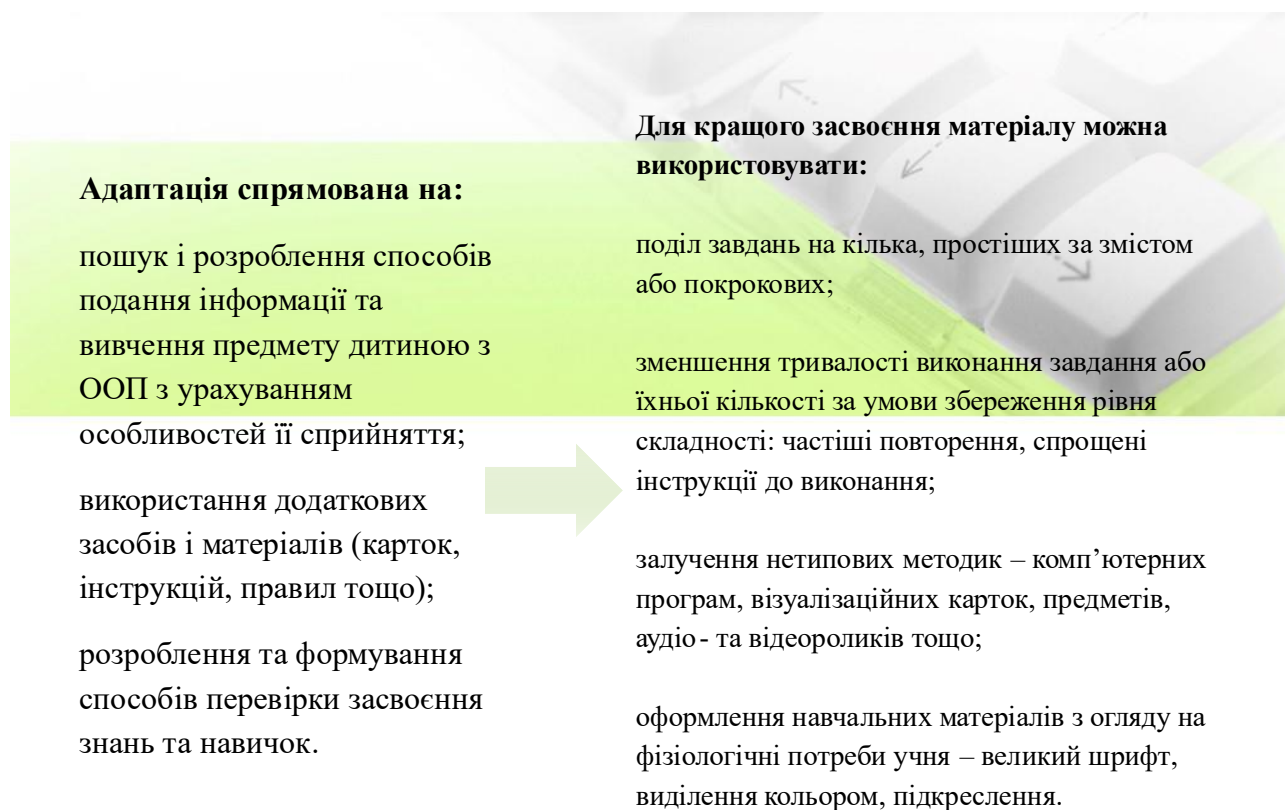
Формування контракту: ІПР фактично є контрактом між педагогічним колективом та батьками, що закріплює вимоги до організації навчання та підтримки дитини.

5.2. Адаптація та модифікація навчального матеріалу, методів та критеріїв оцінювання

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, у якому кожен учень, незалежно від освітніх потреб, може досягати навчальних цілей, бути активним учасником освітнього процесу та відчувати академічний і соціальний успіх. Для цього педагогові необхідно застосовувати індивідуально орієнтовані стратегії, серед яких ключовими є адаптація та модифікація.

Адаптація – це зміна способів подання навчального матеріалу, організації занять або процесу виконання завдання без зміни навчальних цілей та вимог до

змісту освітнього стандарту. По суті, учень вивчає те саме, що і його однолітки, але отримує додаткові можливості, щоб це зробити.

Адаптація навчального матеріалу: принципи та підходи

Принципи адаптації

1. Доступність – матеріал подається у формі, що відповідає сенсорним та когнітивним потребам дитини.
2. Поступовість – інформація подається невеликими блоками, із частим повторенням та закріпленням.
3. Наочність – використання схем, таблиць, ілюстрацій, відео та реальних предметів.
4. Диференціація – надання різних форматів завдань відповідно до навчальних можливостей учнів.
5. Функціональність – добір матеріалу, який має практичну цінність для учня.

Форми адаптації матеріалу

- Візуальна адаптація
- Збільшення шрифту, контрастності тексту.
- Використання піктограм, інфографіки.
- Подання ключових слів іншим кольором.
- Лінгвістична адаптація
- Спрощення формулювань, уникнення довгих складних речень.
- Використання частини термінів у пояснювальному форматі.
- Чітка структура: «тема – мета – пояснення – приклад – підсумок».
- Сенсорна адаптація
- Використання матеріалів із різною фактурою.
- Робота з фізичними моделями.
- Застосування мультимодальних пояснень (слухових, тактильних, візуальних).
- Організаційна адаптація
- Зміна місця учня в класі (ближче до дошки, окреме тихе місце).
- Додаткові перерви для відпочинку.
- Поділ складного завдання на етапи.

Приклади адаптацій:

- подання матеріалу у спрощеній формі (опорні схеми, візуалізація);
- використання альтернативних способів пояснення (аудіоматеріали, відео, практичні приклади);
- подовження часу на виконання завдань;
- зміна способів відповіді (усно замість письмово);
- використання спеціальних технічних засобів (комунікатор, збільшений шрифт, лупа).

Адаптації **НЕ** змінюють змісту й рівня складності матеріалу, але роблять його доступним.

Модифікація – це зміна навчальних цілей, обсягу матеріалу або складності завдань відповідно до індивідуальних можливостей учня. Учень опановує зміст, який має іншу глибину чи рівень складності, ніж решта класу.

Основні принципи модифікації:

спрощення (зменшення складності цілей і / або змісту);

виключення (скорочення кількості дисциплін, що вивчаються, або зменшення вимог до кінцевих цілей вивчення предмету та виключення певного змісту);

поєднання або ущільнення (інтеграція деяких предметів в один курс або інтеграція кінцевих цілей, змісту).

Для модифікації навчальних планів та змісту уроків можна використовувати:

скорочення обсягу матеріалу, що вивчається на уроці;

зменшення загальної кількості тем;

заміна завдання на інше за збереження напрямку вивчення дисципліни (наприклад порахувати запропоновані предмети, замість письмового вирішення прикладів);

зниження складності завдання (складання замість множення);

використання додаткових матеріалів – карток, алгоритмів дії, правил – у вигляді малюнків чи позначок;

повторення інструкцій та алгоритмів дії.

Приклади модифікацій:

- скорочення обсягу матеріалу;
- зниження рівня складності (наприклад, тільки розпізнавання інформації замість аналізу);
- спрощені критерії оцінювання;
- зміна навчальних очікувань (наприклад, опанування базових понять без вимоги застосування їх у нових ситуаціях).

Модифікації застосовуються у випадках, коли через особливості розвитку дитина не може засвоїти програмний матеріал у повному обсязі навіть за умови адаптацій.

Модифікація змісту та навчальних завдань

Модифікація застосовується тоді, коли адаптацій недостатньо для забезпечення доступності змісту. Вона передбачає зміну рівня вимог.

Стратегії модифікації:

Скорочення змісту: учень замість 10 правил опановує 3–4 основні.

Зміна глибини: замість аналізу учень виконує прості дії – впізнає, повторює, називає.

Вибірковість: учень вивчає тільки ті елементи, що мають ключове значення для його розвитку.

Модифікація завдань

Модифікація темпу та обсягу

- зменшення кількості прикладів;
- скорочене домашнє завдання;
- використання шаблонів, опорних схем.

Адаптація та модифікація оцінювання

Оцінювання в інклюзивному класі має бути справедливим, гнучким та орієнтованим на індивідуальний прогрес, а не на порівняння учнів між собою.

Адаптоване оцінювання не змінює критеріїв, але змінює спосіб їх досягнення.

Приклади:

- додатковий час на контрольну;
- можливість усної відповіді замість письмової;
- використання підказок (таблиць, формул);
- поділ контрольної на менші частини.

Модифіковане оцінювання

Модифіковане оцінювання передбачає зміну критеріїв та очікуваних результатів.

Приклади:

- оцінювання не за повноту аналізу, а за правильне розпізнавання основних елементів;
- зарахування завдання як виконаного, якщо учень досягнув індивідуальної мети;
- спрощена рубрика оцінювання.

Краще опанувати менший обсяг матеріалу, але досягти реального прогресу, ніж формально проходити програму без розуміння.

Адаптація й модифікація навчального матеріалу, методів та оцінювання є центральними інструментами педагогічної роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Їх правильне застосування дає можливість кожному учневі реалізувати свій потенціал, відчувати успіх і впевненість у власних силах.

Ефективна інклюзія ґрунтується на співпраці команди, повазі до індивідуальних освітніх потреб і готовності педагогів до постійного вдосконалення професійної майстерності.

5.3. Корекційно-розвиткові послуги: види, зміст та планування

Корекційно-розвиткові послуги є невід'ємною складовою сучасної інклюзивної освіти та спрямовані на забезпечення всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Їхнє призначення полягає не лише у подоланні або пом'якшенні порушень розвитку, а й у створенні таких умов, за яких дитина зможе максимально реалізувати свій потенціал, успішно інтегруватися в соціальне середовище та навчальний процес. У практиці української освіти корекційно-розвиткові послуги є частиною комплексної моделі підтримки, що передбачає взаємодію педагогів, асистента вчителя, практичного психолога, логопеда, дефектолога, реабілітолога та інших фахівців, які працюють на основі індивідуального підходу.

Корекційно-розвиткові послуги поділяються на кілька основних напрямів (видів):

- психолого-педагогічні,
- логопедичні,
- спеціально-педагогічні,
- реабілітаційні та соціально-психологічні.

Кожен із цих напрямів має власні цілі, методи і зміст, проте всі вони об'єднані спільною ідеєю забезпечення розвитку життєвих і навчальних

компетентностей дитини. Психолого-педагогічні послуги передбачають розвиток емоційно-вольової сфери, формування навичок саморегуляції, покращення соціальної взаємодії, подолання тривожності чи поведінкових труднощів. Психолог працює над розвитком когнітивних процесів – уваги, пам'яті, мислення, а також допомагає дитині формувати позитивну самооцінку та мотивацію до навчання. Логопедичні послуги орієнтовані на корекцію мовленнєвих порушень: формування звуковимови, розвиток словникового запасу, граматичної будови мовлення, зв'язного висловлювання та комунікативних умінь. Спеціально-педагогічна корекція спрямована на розвиток академічних навичок з урахуванням особливостей конкретного порушення: зокрема, формування математичних уявлень, просторових і часових понять, базових навичок читання, письма та лічби.

Важливою складовою системи є реабілітаційні послуги, що включають фізичну, сенсорну та ерготерапевтичну підтримку. Вони особливо необхідні дітям з порушеннями опорно-рухового апарату, із сенсорними порушеннями (зору, слуху), зі складними порушеннями розвитку. Реабілітаційна діяльність допомагає розвивати моторні навички, формувати альтернативні способи отримання та обробки інформації, забезпечувати доступність навчального середовища. Соціально-психологічні послуги базуються на формуванні навичок взаємодії у групі, розвитку емоційного інтелекту, вміння будувати стосунки з ровесниками та дорослими, долати соціальні бар'єри і розвивати навички поведінкової адаптації.

Зміст корекційно-розвивальної роботи визначається індивідуальними особливостями дитини, її актуальним рівнем розвитку та потребами, встановленими комплексною психолого-педагогічною оцінкою. На основі цих даних команда психолого-педагогічного супроводу формує індивідуальний план, який включає конкретні напрями розвитку, очікувані результати, методи та засоби роботи. Корекційна діяльність може включати сенсомоторні вправи, ігрові методи, когнітивні тренінги, мовленнєві ігри, вправи на розвиток дрібної моторики, технології прикладного аналізу поведінки, методи альтернативної і

додаткової комунікації (ААС), вправи для формування академічних навичок, а також соціально-емоційне навчання.

Завдання:

Опишіть гіпотетичну ситуацію, у якій вам складно прийняти або підтримати дитину з ООП.

Дайте відповіді:

- Що саме викликає труднощі?
- Які почуття це у вас викликає?
- Які ресурси (знання, люди, підтримка) могли б вам допомогти?

Особливу увагу під час організації корекційно-розвивальних послуг приділяють системності, регулярності та поступовості. Дитина повинна мати змогу працювати у комфортному темпі, а завдання добираються з урахуванням принципу «від простого до складного». Важливо, щоб заняття

були структурованими і передбачували чергування видів діяльності, адже це допомагає уникнути втоми, зменшує тривожність та підтримує мотивацію. Усі корекційні послуги реалізуються у тісному зв'язку з навчальним процесом: фахівці працюють над тими навичками, які безпосередньо сприяють успішності дитини на уроках, а вчитель у свою чергу враховує рекомендації у щоденній роботі.

Планування корекційно-розвивальних послуг здійснюється в рамках індивідуальної програми розвитку (ІПР), яка розробляється на один навчальний рік. Команда супроводу визначає пріоритетні напрями роботи, конкретні цілі, критерії досягнення та перелік фахівців, що залучаються до процесу. Цілі мають бути реалістичними, вимірюваними та відповідати провідним потребам дитини. Наприклад, для учня з розладами аутистичного спектра пріоритетними можуть бути навички соціальної взаємодії, комунікації та саморегуляції; для дитини з інтелектуальними порушеннями – розвиток базових навчальних навичок і самостійності; для учня з порушеннями слуху – формування мовленнєвих і фонематичних умінь; для дитини з порушеннями опорно-рухового апарату – розвиток моторики і навичок, необхідних для участі в навчальній діяльності.

Процес планування включає також вибір методів, засобів і форм роботи. Зазвичай корекційні заняття проводяться індивідуально або в малих групах по 2–

4 учні, що дозволяє врахувати індивідуальні потреби та забезпечити достатній рівень підтримки. На заняттях широко застосовують навчальні ігри, дидактичні матеріали, адаптовані робочі аркуші, сенсорні набори, технічні засоби (комунікатори, планшети, програмні засоби з корекційним наповненням). Планування передбачає також узгодження розкладу таким чином, щоб корекційні заняття не перевантажували дитину та не перешкоджали участі у важливих уроках.

Важливою складовою планування є моніторинг результатів. Кожен фахівець веде спостереження, фіксує прогрес дитини, аналізує, які методи є ефективними, а які потребують перегляду. На основі регулярних обговорень команда супроводу коригує ІПР, змінює інтенсивність або тип послуг, вводить нові стратегії та відмовляється від неефективних. Моніторинг також дозволяє своєчасно виявляти нові потреби дитини та запобігати труднощам, які можуть виникати в навчальній чи соціальній взаємодії.

Успішність корекційно-розвивальних послуг значною мірою залежить від співпраці всіх учасників освітнього процесу. Батьки є ключовими партнерами, адже саме вони забезпечують продовження корекційної роботи вдома та надають фахівцям цінну інформацію про поведінку і розвиток дитини у повсякденному житті. Вчитель і асистент учителя повинні підтримувати рекомендації фахівців і впроваджувати їх у навчальний процес, створюючи єдину систему підтримки. Такий підхід забезпечує узгодженість дій і підсилює результати корекційної роботи.

Отже, корекційно-розвиткові послуги є багатовимірною системою, що охоплює різні напрями педагогічної, психологічної та реабілітаційної підтримки. Їхнє планування базується на індивідуальному підході, міждисциплінарній взаємодії, гнучкості та постійному аналізі результатів. Ефективно організовані послуги дозволяють дитині з особливими освітніми потребами не лише подолати актуальні труднощі, а й сформувати компетентності, необхідні для подальшого навчання, соціальної інтеграції та особистісного розвитку. Саме тому

корекційно-розвиткова підтримка є ключовим елементом інклюзивної освіти, що визначає її якість, результативність та гуманістичну спрямованість.

РОЗДІЛ 6. ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

6.1. Універсальний дизайн та розумне пристосування

Універсальний дизайн та розумне пристосування – це два ключові підходи, що забезпечують рівний доступ до освіти, послуг і суспільного життя для всіх людей, незалежно від їхніх індивідуальних можливостей чи особливих освітніх потреб. Обидва поняття взаємопов'язані, але мають різні цілі та механізми реалізації.

Універсальний дизайн

Універсальний дизайн (УД) – це концепція створення середовища, послуг і продуктів так, щоб вони були з самого початку максимально зручними та доступними для найширшого кола користувачів. Йдеться не лише про осіб з інвалідністю, а про різні вікові групи, культурні контексти, тимчасові обмеження та індивідуальні особливості.

Основні принципи універсального дизайну

1. **Рівність у використанні** – продукт або середовище має бути однаково доступним для всіх без необхідності спеціалізованих рішень.
2. **Гнучкість у використанні** – забезпечення різних способів взаємодії (наприклад, аудіо, текст, графіка).
3. **Простота та інтуїтивність** – незалежність від попереднього досвіду чи рівня підготовки.
4. **Сприймана інформативність** – інформація має бути доступною у різних формах, зрозумілою та чіткою.
5. **Толерантність до помилок** – мінімізація ризиків та негативних наслідків можливих помилок.
6. **Низькі фізичні зусилля** – завдання повинні виконуватися без надмірних фізичних чи когнітивних навантажень.
7. **Розумні розміри та простір** – доступність для людей з різними антропометричними характеристиками або з використанням допоміжних засобів.

У контексті освіти універсальний дизайн передбачає створення навчальних матеріалів і просторів, що автоматично враховують різні стилі навчання, рівні підготовки та потреби студентів (наприклад, відеолекції з субтитрами, можливість вибору формату оцінювання, доступні аудиторії).

Розумне пристосування

Розумне пристосування – це індивідуальні заходи, які вживаються тоді, коли універсального дизайну недостатньо для забезпечення повної участі конкретної людини. Це зміни, які не створюють надмірного або необґрунтованого тягаря, але значно покращують доступність або можливість включення.

Приклади розумного пристосування

- надання індивідуального часу на іспиті;
- забезпечення перекладача жестової мови;
- адаптація робочого графіка чи режиму навчання;
- використання технічних засобів (екранні читачі, FM-системи, електронні збільшувачі);

- зміна місця проведення занять чи практики.

Розумне пристосування базується на потребах конкретної людини та визначається у процесі діалогу – між особою з особливими освітніми потребами, педагогами, батьками, адміністрацією чи роботодавцем.

Співвідношення універсального дизайну та розумного пристосування

Універсальний дизайн зменшує потребу в індивідуальних адаптаціях, адже значна частина потенційних бар'єрів усувається заздалегідь. Проте неможливо передбачити всі ситуації, тому розумне пристосування є доповненням, яке гарантує інклюзивність на рівні особистих потреб.

**Універсальний дизайн – це стратегія для всіх.
Розумне пристосування – це персоналізована підтримка, коли загальні рішення не спрацьовують.**

Значення для інклюзивної освіти

Універсальний дизайн та розумне пристосування формують основу інклюзії:

- сприяють рівному доступу до навчального процесу;
- зменшують стигматизацію та дискримінацію;
- покращують академічні результати та залученість студентів;
- підтримують демократичні цінності, соціальну справедливість і повагу до різноманітності.

Їхнє ефективне поєднання дозволяє створювати освітнє середовище, у якому кожен студент може реалізувати свій потенціал.

ЗАПИТАННЯ

1. У чому полягає принципова різниця між універсальним дизайном і розумним пристосуванням?
2. Яким чином принципи універсального дизайну можуть підвищити доступність навчального середовища?

3. У яких випадках універсального дизайну недостатньо і необхідне індивідуальне розумне пристосування?

6.2. Безбар'єрність в освіті

Безбар'єрність в освіті – це принцип створення такого освітнього середовища, у якому кожна людина може навчатися, розвиватися та брати участь у всіх процесах незалежно від індивідуальних можливостей, стану здоров'я чи соціальних обставин. Це не лише про фізичну доступність приміщень, а про комплекс умов, які забезпечують реальну рівність та повноцінну участь усіх здобувачів освіти.

Безбар'єрність охоплює три основні виміри: фізичний, інформаційний та освітньо-організаційний.

Фізична доступність

Ідеться про можливість безперешкодно пересуватися територією закладу освіти й використовувати всі необхідні простори та ресурси. До базових елементів належать: наявність пандусів і ліфтів, доступні санітарні кімнати, адаптовані аудиторії, безпечні маршрути руху. Фізична доступність забезпечує автономність і незалежність для студентів із порушеннями мобільності чи сенсорними порушеннями.

Інформаційна доступність

Це доступ до навчальних матеріалів, інформації про освітній процес і комунікації у різних форматах. Вона включає використання зрозумілої мови, альтернативних форматів (шрифт Брайля, великий шрифт, субтитри, озвучення), а також цифрову доступність сайтів, електронних курсів і сервісів. Інформаційна безбар'єрність дає змогу залучати студентів з різними стилями навчання та потребами у сприйнятті інформації.

Педагогічна та організаційна доступність

Це готовність освітнього закладу адаптувати процес навчання так, щоб він був гнучким і відповідним до різноманіття студентів. Важливими компонентами є використання методів універсального дизайну в навчанні, можливість альтернативних форм оцінювання, індивідуальні освітні траєкторії, а також забезпечення розумного пристосування для конкретних студентів. Організаційна доступність передбачає дотримання принципів недискримінації, партнерство з батьками та фахівцями, а також доброзичливу інклюзивну культуру в колективі.

Роль безбар'єрності у формуванні інклюзивної освіти

Безбар'єрність є фундаментом інклюзивного підходу, оскільки саме вона створює умови, у яких усі студенти можуть повноцінно брати участь у навчальному процесі. Її значення полягає в наступному:

- забезпечення рівного доступу – усі студенти мають однакові можливості для навчання;
- підвищення автономії та самостійності – мінімізуються ситуації, у яких потрібна стороння допомога;
- зменшення соціальної ізоляції та стигматизації – бар'єри усуваються до того, як вони створюють нерівність;
- формування позитивного освітнього середовища – комфортного, безпечного та дружнього до різноманітності.

Безбар'єрність – це не одноразовий захід, а постійний процес удосконалення, який потребує співпраці адміністрації, педагогів, студентів та громади.

Безбар'єрність як цінність сучасної освіти

У сучасній Україні безбар'єрність розглядається як важливий елемент демократичного суспільства, де поважають права людини, забезпечують рівність можливостей та створюють умови для розвитку кожної особистості. Освітні заклади, що впроваджують безбар'єрні підходи, не лише виконують законодавчі вимоги, а й сприяють формуванню громадян, здатних цінувати різноманітність та будувати інклюзивну культуру.

6.3. Підготовка педагогічних кадрів до роботи в інклюзії

Підготовка педагогічних кадрів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі є ключовою умовою успішної реалізації інклюзивної освіти. Від професійної компетентності вчителя залежить не лише якість навчання, а й рівень комфортності, безпеки та залученості кожного учня. Інклюзивна школа потребує педагогів, які здатні працювати з різноманітними освітніми потребами, володіють сучасними методиками, проявляють гнучкість та емпатію.

Сутність підготовки педагогів до інклюзивної освіти

Підготовка педагогів охоплює як здобуття спеціальних знань, так і формування ціннісних орієнтацій, необхідних для роботи з дітьми з різними освітніми потребами. Це комплексний процес, що включає професійну освіту, практичну підготовку та постійний розвиток педагога впродовж життя.

Професійні знання та компетентності

Сучасний педагог має розуміти принципи інклюзії, основи спеціальної та корекційної педагогіки, вікову психологію, а також методи диференційованого та адаптивного навчання. Важливими є навички планування індивідуальних освітніх траєкторій, роботи в команді психолого-педагогічного супроводу, використання універсального дизайну в навчанні та цифрових інструментів для доступності.

Педагогічна взаємодія та інклюзивна культура

Робота в інклюзії передбачає створення доброзичливої атмосфери прийняття та поваги до різноманітності. Педагог має володіти комунікативними здібностями, емпатією, вмінням підтримувати учнів, працювати з батьками та іншими фахівцями. Інклюзивна культура формується через щоденні практики: підтримку позитивної дисципліни, розвиток соціально-емоційних навичок учнів, використання партнерського підходу у взаємодії.

Практична підготовка та міждисциплінарна співпраця

Освітні програми для педагогів мають містити практику в інклюзивних закладах, спостереження, супервізію та наставництво. Педагоги повинні вміти працювати разом із асистентами вчителя, психологами, логопедами,

терапевтами, соціальними працівниками. Міждисциплінарна команда допомагає комплексно оцінювати потреби дитини, планувати підтримку та адаптації.

Безперервний професійний розвиток

Інклюзивна освіта динамічно розвивається, тому педагоги мають бути готовими до навчання впродовж життя. Підвищення кваліфікації, участь у тренінгах, семінарах, професійних спільнотах, обмін досвідом та вивчення сучасних міжнародних підходів є невід'ємною частиною професійного зростання. В Україні важливу роль відіграють центри професійного розвитку педагогічних працівників та онлайн-платформи з інклюзивної тематики.

Значення підготовки педагогів для розвитку інклюзивної освіти

Компетентний і підготовлений педагог є каталізатором інклюзії. Саме він забезпечує доступність навчання, створює умови для участі всіх учнів, реалізує принципи рівності та недискримінації. Підготовка педагогів визначає:

- якість підтримки дітей з особливими освітніми потребами;
- рівень адаптації навчальних програм і середовища;
- ефективність співпраці між учасниками освітнього процесу;
- здатність школи відповідати вимогам сучасного суспільства та законодавства.

Інклюзивна школа – це не лише інфраструктура, а передусім люди, які мають знання, мотивацію та готовність працювати з різноманітністю. Якісна підготовка педагогів формує основу для стійкої, гуманної та ефективної інклюзивної освіти в Україні.

6.4. Формування інклюзивної культури в закладі

Інклюзивна культура є фундаментом, на якому будується вся система інклюзивної освіти. Вона охоплює цінності, норми, правила та звички взаємодії, що підтримують рівність, різноманітність і повагу до кожної особистості.

Інклюзивна культура – це не окремий проєкт чи ініціатива, а спосіб мислення та поведінки, який пронизує всі рівні діяльності закладу освіти.

Інклюзивна культура передбачає створення такого освітнього середовища, де кожен учасник – учень, педагог, батьки, адміністрація – відчуває себе прийнятим, цінним і важливим. Вона формується на основі визнання різноманітності як ресурсу, а не як виклику. Різні потреби та можливості учнів не стають бар'єром, а сприймаються як природна складова освітнього процесу.

Таке середовище базується на двох ключових принципах: повазі до гідності кожної людини та недискримінації. Важливими є відкритість до діалогу, партнерство, толерантність і відповідальність.

Компоненти інклюзивної культури

Цінності та ставлення

Інклюзивна культура починається зі зміни ставлення. Вона передбачає прийняття ідеї, що всі діти можуть і мають право навчатися разом. Педагоги та адміністрація мають демонструвати повагу до різноманітності, підтримувати позитивний мікроклімат та уникати упереджень.

Комунікація та взаємодія

Важливою складовою є відкрите та доброзичливе спілкування між усіма учасниками освітнього процесу. Взаємодія має ґрунтуватися на партнерстві, особливо у співпраці з батьками та фахівцями. Прозорість у прийнятті рішень та регулярний діалог сприяють довірі та залученості.

Підтримка та взаємодопомога

Інклюзивна культура передбачає готовність допомогти, підтримати й підсилити сильні сторони кожного учня. У закладі має діяти система підтримки, що включає командну роботу педагогів, асистентів учителя, психологів та інших фахівців. Важливою є також підтримка педагогів, які працюють з підвищеним навантаженням.

Позитивний приклад і лідерство

Адміністрація закладу відіграє ключову роль у формуванні інклюзивної культури. Саме керівництво задає тон – через власні цінності, рішення, стиль

комунікації та політику закладу. Лідерство, яке підтримує інклюзію, мотивує педагогів і формує довготривалі зміни.

Формування інклюзивної культури як процес

Інклюзивна культура не виникає раптово – вона формується поступово, через системні зміни. До цього процесу належать:

- розвиток професійної компетентності педагогів;
- створення безбар'єрного та доступного середовища;
- планування інклюзивних практик на рівні закладу;
- постійна рефлексія та вдосконалення діяльності;
- залучення громади та партнерів.

Ключовим елементом є узгоджені дії всієї команди: адміністрації, педагогічного колективу, працівників підтримки, батьків та учнів.

Значення інклюзивної культури для закладу освіти

Інклюзивна культура створює основу для ефективного навчання всіх учнів. Вона сприяє:

- формуванню атмосфери довіри та взаємної поваги;
- розвитку соціально-емоційної компетентності учнів;
- зменшенню проявів булінгу та дискримінації;
- підвищенню мотивації до навчання;
- зміцненню партнерства між учасниками освітнього процесу.

Заклад, у якому сформована інклюзивна культура, стає місцем, де кожна дитина має можливість розкрити власний потенціал, а кожен педагог – реалізувати професійні цінності гуманізму, підтримки та рівності.

РОЗДІЛ 7. ІНКЛЮЗІЯ ПОЗА ОСВІТОЮ

7.1. Інклюзивне суспільство: соціальний аспект

Інклюзивне суспільство – це соціальний простір, у якому кожна людина має можливість повноцінно брати участь у всіх сферах життя незалежно від віку, стану здоров'я, походження, статі, соціального статусу чи інших індивідуальних особливостей. Його основою є рівність прав, доступність ресурсів та повага до людської гідності. Соціальний аспект інклюзивності охоплює не лише створення умов для фізичної або інформаційної доступності, а й формування соціальних взаємин, що підтримують різноманітність та сприяють участі кожного члена спільноти.

Соціальна інклюзія передбачає інтеграцію всіх людей у суспільні процеси та усунення бар'єрів, які обмежують їхню участь. Йдеться про бар'єри економічні, культурні, психологічні та соціальні. Інклюзивне суспільство не лише приймає різноманітність, а й визнає її цінність як джерело інновацій, соціальної згуртованості та сталого розвитку.

У центрі соціальної інклюзії – ідея справедливості та рівних можливостей, що передбачає доступ до освіти, праці, охорони здоров'я, соціальних послуг, участь у громадському та політичному житті.

Основні чинники формування інклюзивного суспільства

Соціальні цінності та ставлення

Інклюзивне суспільство ґрунтується на повазі до різноманітності, толерантності та недискримінації. Соціальні установки та стереотипи визначають, як спільнота сприймає людей з різними потребами. Позитивне ставлення, готовність допомогти та відкритість до співпраці створюють основу для інклюзивності.

Соціальна взаємодія та участь

Активна участь усіх членів суспільства у соціальних процесах є ключовою ознакою інклюзії. Це включає можливість брати участь у громадських

ініціативах, культурному житті, волонтерстві, політичній діяльності. Участь будує відчуття належності, посилює соціальні зв'язки та сприяє розвитку громад.

Доступність соціальних послуг

Соціальна інклюзія неможлива без рівного доступу до медичних, освітніх, юридичних та інших послуг. Це стосується як інфраструктури, так і фінансової доступності, якості сервісів і їхньої адаптованості до різноманітних потреб населення.

Соціальний капітал та інклюзія

Соціальний капітал – це мережа зв'язків, довіра та взаємна підтримка в суспільстві. У інклюзивному суспільстві соціальний капітал виконує роль механізму, що об'єднує людей і сприяє їхній взаємодії. Довіра між членами спільноти дозволяє усувати соціальні бар'єри, а сильні зв'язки створюють умови для безпечного та комфортного середовища. Чим вищий соціальний капітал, тим більше можливостей для соціальної мобільності та залучення всіх груп населення.

Значення інклюзивного суспільства для розвитку держави

Інклюзивність є показником соціального прогресу та гуманістичної спрямованості держави. Суспільство, яке підтримує різноманітність, отримує низку переваг:

- зміцнення соціальної згуртованості та громадянської активності;
- зниження рівня дискримінації та соціального відчуження;
- підвищення якості життя всього населення;
- формування економічної стійкості через залучення потенціалу всіх груп;
- розвиток демократичних інститутів та культури прав людини.

Інклюзивне суспільство створює умови, за яких люди не лише отримують підтримку, а й можуть реалізовувати свої можливості, робити внесок у розвиток громади, держави та світової спільноти.

7.2. Працевлаштування осіб з інвалідністю

Працевлаштування осіб з інвалідністю є важливою складовою формування інклюзивного суспільства, що ґрунтується на рівних можливостях, повазі до прав людини та визнанні цінності кожного члена спільноти. Зайнятість не лише забезпечує економічну незалежність, а й сприяє соціальній інтеграції, самореалізації та підвищенню якості життя людей з інвалідністю. Розвиток інклюзивного ринку праці є пріоритетом сучасної державної політики та важливим чинником стійкого розвитку країни.

Працевлаштування осіб з інвалідністю має не лише економічний, а й значний соціальний вимір. Воно допомагає долати ізоляцію, формує почуття належності до суспільства та розширює можливості для професійного й особистісного розвитку. Включення людей з інвалідністю у робочу сферу підсилює соціальну згуртованість та сприяє утвердженню принципів недискримінації, рівності та гідності.

Для роботодавців інклюзивність відкриває доступ до талановитих і мотивованих працівників, підвищує корпоративну репутацію та сприяє розвитку етичної організаційної культури. Таким чином, виграють і працівники, і підприємства, і суспільство загалом.

Правові засади працевлаштування осіб з інвалідністю

В Україні працевлаштування осіб з інвалідністю регулюється низкою нормативних документів, спрямованих на захист їхніх прав і забезпечення рівних можливостей. Основні принципи ґрунтуються на:

- забороні дискримінації у сфері праці;
- створенні доступних умов праці та середовища;
- наданні розумного пристосування (адаптації робочих місць, графіків, інструментів);
- державних гарантіях зайнятості, зокрема квотуванні робочих місць та підтримці роботодавців;
- праві на професійну освіту, перекваліфікацію та підтримку в працевлаштуванні.

Правова база спрямована на те, щоб працівники з інвалідністю могли працювати на рівних, а роботодавці – мали інструменти підтримки та розуміння своїх обов’язків.

Створення ефективного та дружнього до різноманітності середовища на робочому місці передбачає кілька ключових аспектів:

Фізична та технічна доступність

Робочий простір має бути безбар’єрним і зручним для використання. Це може включати адаптовані робочі місця, допоміжні технології, доступні маршрути пересування, адаптовані санітарні приміщення, спеціальне освітлення чи обладнання.

Організаційна гнучкість

Роботодавець може забезпечити гнучкий графік, дистанційну форму роботи, зміну обсягу або характеру завдань відповідно до потреб працівника. Гнучкість сприяє продуктивності та психологічному комфорту.

Підтримка у колективі

Важливою умовою є доброзичлива атмосфера, відсутність упереджень та розвиток корпоративної культури, що визнає цінність кожного. Підтримка колег і керівництва відіграє ключову роль у ефективному включенні працівника.

Розумне пристосування

Це індивідуальні заходи, спрямовані на те, щоб працівник міг виконувати свої обов’язки без бар’єрів: адаптація робочого графіка, технічні засоби, зміна форм звітності, альтернативні способи виконання завдань.

Професійна підготовка та підтримка

Особи з інвалідністю часто потребують не додаткових привілеїв, а доступу до якісних можливостей професійного розвитку. Сюди належать:

- професійно-технічна та вища освіта;
- курси перекваліфікації;
- наставництво й супровід на робочому місці;
- кар’єрне консультування;
- індивідуальні програми працевлаштування.

Заклади освіти та центри зайнятості мають відігравати активну роль у підтримці професійної орієнтації та навичок самостійності, допомагаючи людині з інвалідністю визначити сильні сторони та можливості.

Інклюзивний ринок праці та суспільний розвиток

Інклюзивний ринок праці – це не лише робочі місця для осіб з інвалідністю, а й ширша соціальна стратегія. Його переваги включають:

- зростання зайнятості та економічної активності населення;
- зміцнення соціальної справедливості та прав людини;
- розвиток соціально відповідального бізнесу;
- підвищення інноваційності організацій за рахунок різноманітності;
- покращення іміджу держави у сфері дотримання прав людини.

Інклюзивне працевлаштування є показником зрілості та гуманістичної спрямованості суспільства, що визнає цінність внеску кожного громадянина.

ЗАПИТАННЯ

1. Що таке інклюзивна освіта та інклюзивне навчання?
2. Які філософські, психологічні та педагогічні засади інклюзії?
3. У чому полягає відмінність між інклюзією та інтеграцією?
4. Які основні завдання інклюзивної освіти?
5. Що означає принцип дитиноцентризму в інклюзивному навчанні?
6. Як реалізується універсальний дизайн навчання?
8. У чому полягає принцип розумного пристосування?
9. Дайте визначення поняття «особа з особливими освітніми потребами».
10. Що таке освітні бар'єри та які їх види?
11. Хто належить до учасників освітнього процесу в інклюзії?
12. Поясніть різницю між сегрегацією, інтеграцією, мейнстрімінгом та інклюзією.
13. Чому інклюзія є найбільш прогресивним підходом?
13. Як еволюціонувало ставлення суспільства до осіб з інвалідністю?
14. Охарактеризуйте моральну та благодійну моделі інвалідності.
15. У чому сутність медичної та реабілітаційної моделей?
16. Які ідеї лежать в основі соціальної моделі інвалідності?
17. Чому соціальна модель стала фундаментом інклюзивної освіти?
18. Які етичні принципи лежать в основі інклюзивної освіти?
19. Як реалізується принцип людської гідності в освіті?
20. У чому полягає відмінність між рівністю та справедливістю в інклюзії?
21. Чому інклюзія є імперативом прав людини?
22. Яку роль відіграють міжнародні документи у розвитку інклюзивної освіти?
23. Назвіть основні міжнародні акти у сфері інклюзії.
24. У чому значення Саламанкської декларації?
25. Які ключові положення містить стаття 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю?
26. Як міжнародне право вплинуло на освітню політику України?
27. Які положення Конституції України гарантують інклюзивну освіту?
28. Яке значення має Закон України «Про освіту» для інклюзії?
29. Які права мають здобувачі освіти з ООП згідно із законодавством?
30. Які нормативні документи регламентують діяльність ІРЦ?
31. Яку роль відіграє Індивідуальна програма розвитку (ІПР)?
33. Кого відносять до дітей з особливими освітніми потребами?
34. Чому поняття «ООП» є ширшим за поняття «інвалідність»?
35. Які основні категорії дітей з ООП?
36. Які особливості розвитку дітей з порушеннями слуху?
37. Які освітні потреби мають діти з порушеннями зору?
38. У чому полягає специфіка навчання дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями?

39. Які труднощі характерні для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку?
40. Які умови необхідні для навчання дітей з порушеннями ОРА?
41. Яке призначення інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ)?
42. Що таке команда психолого-педагогічного супроводу?
43. Хто входить до складу команди супроводу?
44. Які функції асистента вчителя (вихователя)?
45. Які етичні принципи професійної діяльності асистента?
46. Чому співпраця з батьками є ключовою умовою успішної інклюзії?
47. Які форми ефективної комунікації з родинами дітей з ООП?
48. Що таке Індивідуальна програма розвитку та яка її структура?
49. Хто відповідальний за розробку та реалізацію ІПР?
50. У чому різниця між адаптацією та модифікацією навчального матеріалу?
51. Які методи оцінювання застосовуються в інклюзивному навчанні?
52. Що таке корекційно-розвиткові послуги та які їх види?
53. Як планується корекційно-розвиткова робота?
54. Що таке універсальний дизайн та як він реалізується в освіті?
55. Які складові безбар'єрності в освітньому середовищі?
56. Які вимоги до архітектурної та інформаційної доступності?
57. Чому підготовка педагогів є критично важливою для інклюзії?
59. Як формується інклюзивна культура закладу освіти?
60. Що таке інклюзивне суспільство?
61. Які соціальні бар'єри заважають повноцінній участі осіб з інвалідністю?
62. Які умови сприяють працевлаштуванню осіб з інвалідністю?
63. Яку роль відіграє освіта у формуванні інклюзивного суспільства?

ДОДАТКИ

ПРАКТИЧНІ ПРИКЛАДИ АДАПТАЦІЇ ТА МОДИФІКАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ, МЕТОДІВ І ОЦІНЮВАННЯ.

1. Адаптація навчального матеріалу

Адаптація не змінює навчальні цілі, а лише спосіб доступу до матеріалу.

Приклад 1: Текстові матеріали

Було: Учневі дається текст на 2 сторінки дрібним шрифтом.

Адаптація:

- збільшений шрифт;
- використання простішої мови без зміни змісту;
- додавання ілюстрацій;
- аудіоверсія тексту.

Приклад 2: Математика

Було: Задача подається у вигляді довгого текстового опису.

Адаптація:

- подати текст коротшими частинами;
- виділити ключові дані кольором;
- додати схему або таблицю для кращого розуміння.

Приклад 3: Історія

Було: Учень має читати параграф і робити конспект.

Адаптація:

- надати готову схему-конспект;
- залишити лише ключові поняття для заповнення;
- дозволити озвучити відповіді замість писати.

2. Модифікація навчального матеріалу (content modification)

Модифікація змінює цілі або рівень складності, дозволяючи учню засвоювати матеріал на альтернативному рівні.

Приклад 1: Українська мова

Було: Учень має написати твір на 1 сторінку.

Модифікація:

- твір замінюється 5–7 реченнями;
- або учень записує план і усно розповідає зміст.

Приклад 2: Географія

Було: Учень має знати всі типи кліматів світу.

Модифікація:

- учень вивчає 3 основні типи клімату замість повного переліку;
- виконує спрощені завдання, наприклад, співвіднести клімат з малюнком.

Приклад 3: Математика

Було: Розв'язати приклади з багатокроковими обчисленнями.

Модифікація:

- дитині надаються однотипні приклади меншої складності;
- дозволено використовувати калькулятор.

3. Адаптація методів навчання

Приклад 1: Робота в класі

- коротші інструкції, подані поетапно;
- візуальні підказки чи піктограми;
- можливість працювати в малих групах або індивідуально.

Приклад 2: Практичні роботи

- замість письмової відповіді дозволити відеовідповідь;
- чіткі алгоритми дій на картках;
- додатковий час на виконання.

Приклад 3: Поведінкові адаптації

- використання таймерів;
- чіткий розклад із символами;
- сенсорні перерви.

4. Модифікація методів навчання

Приклад 1: Скорочення вимог

- виконання меншої кількості завдань (наприклад, 5 із 10);

- заміна творчого завдання на репродуктивне.

Приклад 2: Спрощення абстракцій

- заміна абстрактних понять конкретними прикладами;
- використання маніпулятивів (кубики, моделі, картки).

Приклад 3: Альтернативні види діяльності

- замість написання есе – створення плаката;
- замість усної відповіді – виконання інтерактивного завдання.

5. Адаптація критеріїв оцінювання

Приклад 1: Українська мова

- не оцінюється каліграфія;
- менше уваги до орфографії, більше – до змісту.

Приклад 2: Історія

- оцінюється не обсяг, а правильність понять;
- дозволено відповідати усно замість письмово.

Приклад 3: Природничі науки

- оцінюється виконання основних кроків, а не результат;
- часткове виконання – теж зараховується.

6. Модифікація критеріїв оцінювання

Приклад 1: Спрощена шкала

- замість 12-бальної оцінки – «виконав / частково виконав / потребує підтримки».

Приклад 2: Альтернативні критерії

- оцінка зусиль, а не відповідність стандарту;
- особистісний прогрес як ключовий критерій.

Приклад 3: Менше академічного навантаження

- зменшена кількість тем, за якими проводиться оцінювання;
- заміна контрольної роботи проєктом.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ (Бланк)

1. Період виконання _____

2. Загальні відомості про учня:

прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) _____

дата народження _____

повне найменування закладу загальної середньої освіти, в якому навчається учень _____

рік навчання _____

клас навчання _____

контактні номери телефонів батьків (інших законних представників) для термінового зв'язку _____

3. Індивідуальні особливості розвитку учня:

Наявний рівень знань і вмінь і навичок учня (компетенції)	Опис освітніх труднощів учня, виявлених у закладі освіти	Потреби

--	--	--

4. Рекомендації щодо організації освітнього процесу особи з особливими освітніми потребами (зазначити необхідне):

1) рекомендований рівень підтримки:

- ☐ перший рівень підтримки;
- ☐ другий рівень підтримки;
- ☐ третій рівень підтримки;
- ☐ четвертий рівень підтримки;
- ☐ п'ятий рівень підтримки;

2) адаптація та модифікація освітнього середовища:

Назва адаптації/модифікації	Так/ні	Примітка
Пристосування середовища:		
доступність освітлення		
рівень шуму		
потреба в усамітненні, його періодичність та місце (ресурсна кімната, медіатека тощо)		
Психолого-педагогічна адаптація:		
використання візуального розкладу		
збільшення часу на виконання завдань		
збільшення обсягу допомоги (навідне питання, демонстрація зразка, нагадування тощо)		
руховий режим		
використання заохочень		
використання засобів для концентрації уваги		
інше		
Адаптація навчального матеріалу:		
картки-підказки, картки-інструкції		

Засоби альтернативної комунікації		
інше		
Модифікація:		
скорочення змісту навчального предмета		
зниження вимог для виконання завдань		
інше		

3) потреба у використанні:

- ☐ жестової мови та/або залученні перекладача жестової мови;
- ☐ шрифту Брайля;

4) потреба в додаткових заняттях з:

- **Так (корекція розвитку, корекція розвитку мовлення)**

☐ ні

5) потреба в консультації з:

- **фахівцями інклюзивно-ресурсного центру;**

☐ фахівцями спеціальних закладів освіти;

☐ іншими фахівцями

6) наявність індивідуального навчального плану:

- **так**

☐ ні.

У разі потреби в індивідуальному навчальному плані зазначити навчальні предмети (інтегровані курси), які потребують адаптації чи модифікації, та відповідального за розроблення індивідуального навчального плану педагогічного працівника:

Навчальний предмет (інтегрований курс)	Адаптація чи модифікація	Відповідальний педагогічний працівник

--	--	--

5. Додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги (заняття):

Найменування заняття (послуги)	Фахівець, який проводить заняття (надає послугу)	Місце проведення	Розклад занять

6. Навчання:

☐ за розкладом класу;

☐ за адаптованим розкладом, з відвідуванням окремих уроків за індивідуальним розкладом відповідно до індивідуального навчального плану, зазначити які:

☐ за модифікованим розкладом.

7. Забезпечення асистента учня (учениці):

1) потреба в асистенті учня (учениці) (супроводі під час інклюзивного навчання):

☐ так

☐ ні;

2) асистентом учня (учениці) є:

☐

батьки:

☐

інші

законні

представники _____

☐

уповноважена

батьками

особа

(зазначити прізвище, власне ім'я,

по батькові (за наявності) та контактні дані)

☐ соціальний робітник

(зазначити прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) та контактні дані)

8. Забезпечення допоміжними засобами навчання:

1) потреба у підручниках:

☐ підручники для закладів загальної середньої освіти та матеріали;

☐ адаптація підручників для закладів загальної середньої освіти та матеріалів;

☐ підручники для осіб з особливими освітніми потребами та матеріали.

2) допоміжні засоби для навчання:

☐ так

☐ ні.

Зазначити перелік засобів для навчання, які потребує учень (учениця):

9. Потреба в розумному пристосуванні:

☐ так, зазначити яка:

☐ ні.

10. Особливості проведення оцінювання:

☐ адаптації проведення оцінювання за часом та змістом, зокрема: збільшення часу на виконання завдань; зменшення кількості завдань; використання зручних форм роботи (тести, усні опитування, аудіозавдання тощо) відповідно до потреб;

☐ використання доступних форм викладу інформації для оцінювання (шрифту Брайля, письмових чи усних завдань тощо);

☐ використання окремих карток з завданнями чи адаптованих матеріалів під час оцінювання;

☐ адаптація завдань для оцінювання до особливостей сприйняття інформації (уникнення графічних завдань для осіб з порушенням зору,

уникнення або створення комфортних умов для усних опитувань для осіб, які цього потребують, тощо);

☐ інше (зазначити що) _____

11. Потреба у продовженні строків навчання:

☐ так

☐ ні.

12. Додаткові напрями роботи:

За сферами розвитку	Ціль	Очікувані результати, яких планується досягнути	Рівень досягнутих результатів (заповнюється після виконання індивідуальної програми розвитку)
Розвиток інтелектуальної сфери			
Розвиток сенсорної, моторної			
Розвиток мовленнєвої сфери			
Розвиток фізичних здібностей			
Розвиток емоційно-вольової сфери			
Розвиток соціальної сфери			
Подолання навчальних труднощів			
Інші			

13. Члени команди психолого-педагогічного супроводу, які складали індивідуальну програму розвитку:

Прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності)	Посада	Підпис

Індивідуальну програму розвитку погоджено одним з батьків (іншим законним представником) учня:

(зазначити прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) одного з батьків (іншого законного представника) учня)

підпис _____ дата _____

Форма спостереження за дитиною з ООП

Дата	День тижня	Навчальна діяльність	Взаємодія з вчителем	Взаємодія з однокласниками	Допомога асистена

Типи установ і закладів, до яких можуть звертатись батьки, педагоги або діти з особливими освітніми потребами (ООП) для супроводу інклюзивної освіти в Україні

Установа / заклад	Основні функції / що дає
Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ)	Проводить комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, визначає її потреби, видає висновки; надає психолого-педагогічну, корекційно-розвиткову підтримку; консультує батьків і педагогів; допомагає адаптувати освітній процес. (Министерство финансов Украины)
Навчально-реабілітаційний центр (НРЦ)	Заклади для дітей з більш складними порушеннями (порушення слуху, зору, опорно-рухового апарату, тяжкі порушення розвитку тощо), які потребують спеціального догляду, реабілітації, корекції та навчання. (Нова українська школа Веб-ресурс НУШ)
Загальноосвітні школи / дитсадки з інклюзивними класами/групами	Забезпечують інтегроване навчання дітей з ООП разом з іншими дітьми; працює команда супроводу: класний керівник, асистент, дефектолог / психолог / соціальний педагог (за потреби), батьки. (mkl.licey.org.ua)
Соціальні служби / соціальні працівники / асистенти дитини (якщо треба побутовий супровід)	Для дітей, які потребують допомоги не лише в навчанні, але й у повсякденному догляді, адаптації – соціальні працівники або асистенти можуть допомогти з побутом, супроводом у школі, перевезенням, побутовими діями. (Українські Національні Новини (УНН))

Установа / заклад	Основні функції / що дає
Громадські / благодійні / приватні центри корекційно-розвиткового типу	Наприклад, приватні або неприбуткові центри, які пропонують корекційну, реабілітаційну, психологічну, логопедичну, соціальну підтримку, адаптацію, творчі / терапевтичні заняття. Приклад – UNIKO – такий центр, що надає різнопланову допомогу дітям з ООП. (uniko.org.ua)

ПАМ'ЯТКА

Хто здійснює супровід у школі або закладі освіти

- Класний керівник / вчитель + асистент учителя.
- Практичний психолог, соціальний педагог, дефектолог (якщо необхідно).
- Фахівці ІРЦ (якщо школа не має власних спеціалістів) – вони можуть надавати корекційні, психолого-педагогічні послуги.
- Батьки / законні представники + команда супроводу – важлива складова.

Коли до кого звертатися

- Якщо є сумніви у розвитку дитини – звертатися до ІРЦ для оцінки.
- Якщо діагностовано складні порушення, потрібне спеціальне середовище і підтримка – розглядати НРЦ або корекційні центри.
- Якщо дитина вже навчається / планується навчатися у звичайній школі або садку – потрібно, щоб заклад створив інклюзивну групу/клас і сформував команду супроводу.
- Якщо потрібна додаткова підтримка (логопедія, психолог, соціальна адаптація, побутова допомога) – звертатись до ІРЦ, соціальних служб чи приватних/благодійних центрів, які надають такі послуги.

ПРАКТИЧНИЙ КЕЙС

Ситуація 1. Учень з ООП та ситуація булінгу в інклюзивному класі

Опис ситуації

У 5 класі закладу загальної середньої освіти навчається **Андрій, 11 років**. Хлопчик має **розлад аутистичного спектра (РАС)**, навчається в інклюзивному класі за **Індивідуальною програмою розвитку (ІПР)**, з ним працює асистент учителя.

Особливості Андрія:

- труднощі соціальної взаємодії;
- буквальне сприймання мовлення;
- підвищена чутливість до шуму;
- складнощі в розумінні жартів і прихованих соціальних сигналів;
- високий рівень академічних здібностей з математики.

Протягом другого семестру класний керівник почав помічати, що Андрій:

- неохоче йде до школи;
- став тривожним, уникає групової роботи;
- кілька разів відмовлявся заходити до класу після перерви.

Згодом з'ясувалося, що **частина однокласників систематично насміхається з нього**, імітує його рухи, вигукує образливі прізвиська, а під час перерв ховає його речі. Булінг має **переважно психологічний характер**, але відбувається регулярно.

Освітні та психологічні потреби дитини

- потреба в **безпечному середовищі**;
- підтримка соціальних навичок і комунікації;
- захист від дискримінації та стигматизації;
- чіткі, зрозумілі правила поведінки в класі;
- емоційна підтримка та зниження тривожності.

Ключові проблеми ситуації

1. Особливості розвитку Андрія стали підставою для стигматизації.
2. Однокласники не розуміють різниці між «дивною поведінкою» та особливостями розвитку.

3. Булінг має **прихований характер**, тому тривалий час залишався непоміченим.
4. Дитина не завжди може самостійно повідомити про проблему.
5. Асистент учителя зосереджений переважно на навчанні, а не на соціальній взаємодії.

Дії команди психолого-педагогічного супроводу

1. Негайні заходи безпеки

- припинення ситуацій булінгу;
- посилена присутність дорослих під час перерв;
- індивідуальна підтримка дитини психологом.

2. Робота з класом

- проведення класної години на тему різноманітності та поваги;
- формування правил безпечної поведінки в класі;
- ненасильницьке обговорення ситуації без публічного звинувачення Андрія.

3. Робота з кривдниками

- індивідуальні бесіди з учнями;
- залучення шкільного психолога;
- робота з батьками кривдників.

4. Підтримка дитини з ООП

- корекція ІПР (додати цілі соціальної адаптації);
- розвиток навичок самозахисту (кому і як повідомляти);
- робота над зниженням тривожності.

5. Співпраця з батьками

- консультація батьків Андрія;
- спільне планування підтримки;
- регулярний зворотний зв'язок.

Типові помилки, яких слід уникати

- ігнорування ситуації як «дитячих жартів»;
- перекладання відповідальності на дитину з ООП;
- публічне «викриття» булінгу без підготовки;
- надмірна опіка, що ізолює дитину від класу;

- покарання без виховної роботи.

Очікувані результати

- зменшення або припинення булінгу;
- підвищення відчуття безпеки дитини;
- покращення соціального клімату класу;
- розвиток емпатії та відповідальності в учнів;
- зміцнення партнерства «школа – родина».

Запитання для обговорення (для студентів)

1. Які ранні ознаки булінгу можна було помітити?
2. Яку роль у цій ситуації відіграє асистент учителя?
3. Як діяти, якщо булінг продовжується попри втручання?
4. Де межа між захистом дитини та її соціальною ізоляцією?
5. Як попереджати подібні ситуації в інклюзивному класі?

Ситуація 2. Співпраця школи з батьками дитини з ООП

До 3 класу загальноосвітньої школи зараховано хлопчика Максима, 8 років. Він має висновок ІРЦ про наявність особливих освітніх потреб (розлад аутистичного спектра). У класі навчається 28 учнів. Батьки наполягають на повній інклюзії дитини та очікують індивідуального підходу від школи. Класний керівник скаржиться на складнощі в організації навчального процесу, а вчителі-предметники вважають, що відповідальність за адаптацію дитини лежить лише на асистенті вчителя. Між батьками та школою виникає напруження через різне бачення потреб і можливостей дитини.

Освітні потреби дитини

- чітка та передбачувана структура уроку;
- адаптація навчальних матеріалів (спрощені інструкції, візуальні підказки);
- додатковий час на виконання завдань;
- підтримка у розвитку комунікативних навичок;
- емоційна підтримка та зниження сенсорного навантаження;
- постійний супровід асистента вчителя.

Дії команди супроводу

- створення та регулярний перегляд індивідуальної програми розвитку (ІПР);
- командні зустрічі за участю батьків, класного керівника, асистента вчителя, практичного психолога, логопеда та адміністрації;
- розподіл ролей і відповідальності між членами команди супроводу;
- проведення консультацій для вчителів щодо роботи з дитиною з РАС;
- налагодження системної комунікації з батьками (щоденник спостережень, регулярні зустрічі);
- створення безпечного та дружнього середовища в класі.

Типові помилки

- перекладання відповідальності за дитину лише на асистента вчителя;
- формальний підхід до розробки та реалізації ІПР;
- ігнорування думки батьків або, навпаки, повне підпорядкування вимогам родини;
- відсутність єдиної позиції серед педагогів;
- недостатня інформованість класу та батьків інших учнів про принципи інклюзії;
- фокус лише на труднощах, а не на сильних сторонах дитини.

Запитання для обговорення (для студентів)

1. Якою має бути ефективна модель співпраці школи та батьків дитини з ООП?
2. Де проходить межа між очікуваннями батьків і реальними можливостями школи?
3. Хто і за що несе відповідальність у команді супроводу?
4. Як запобігти конфліктам між батьками та педагогами?
5. Які ресурси школи можна залучити для покращення підтримки дитини?
6. Як забезпечити баланс між потребами дитини з ООП та потребами інших учнів класу?

Ситуація 3. Організація інклюзивного навчання без асистента вчителя

Короткий опис ситуації

У 5 класі сільської школи навчається дівчинка Софія, 10 років, яка має висновок ІРЦ про особливі освітні потреби (затримка психічного розвитку).

Через нестачу фінансування в школі відсутня ставка асистента вчителя. Адміністрація школи вирішила організувати інклюзивне навчання силами класного керівника та вчителів-предметників. Батьки дитини занепокоєні, адже помічають, що Софії важко встигати за програмою, вона швидко втомлюється і уникає участі в групових видах роботи. Вчителі відчують перевантаження та невпевненість у своїх діях.

Освітні потреби дитини

- уповільнений темп подання навчального матеріалу;
- чіткі, короткі інструкції;
- адаптація завдань відповідно до можливостей дитини;
- регулярне повторення та закріплення матеріалу;
- підтримка розвитку пізнавальних процесів (увага, пам'ять);
- емоційна підтримка та підвищення навчальної мотивації.

Дії команди супроводу

- розроблення реалістичної ІПР з урахуванням відсутності асистента;
- визначення адаптацій і модифікацій навчальних матеріалів для кожного предмета;
- залучення практичного психолога та вчителя-логопеда (за можливості);
- організація взаємодопомоги в класі (парна та групова робота);
- консультування вчителів фахівцями ІРЦ;
- регулярна комунікація з батьками щодо успіхів і труднощів дитини;
- поступове формування навичок самостійності в дитини.

Типові помилки

- повна відмова від інклюзії через відсутність асистента;
- спроба навчати дитину без будь-яких адаптацій;
- завищені або, навпаки, занижені вимоги до дитини;
- перекладання всієї відповідальності на класного керівника;
- відсутність координації між учителями-предметниками;
- ігнорування емоційного стану дитини.

Запитання для обговорення (для студентів)

1. Чи можлива якісна інклюзія без асистента вчителя? За яких умов?
2. Які адаптації може впровадити вчитель самостійно?
3. Які функції асистента можна частково компенсувати іншими ресурсами школи?
4. Як підтримати вчителя, який працює з дитиною з ООП без асистента?
5. Яку роль у цій ситуації відіграють батьки?
6. Як оцінювати навчальні досягнення дитини в умовах відсутності асистента?

ЧЕК-ЛИСТ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ ІНКЛЮЗИВНОГО КЛАСУ

1. Підготовка до навчального процесу

- ☐ Я ознайомився/ознайомила з висновком ІРЦ та ІПР кожної дитини з ООП
- ☐ Враховую сильні сторони та труднощі дитини
- ☐ Планую урок із варіантами адаптації завдань
- ☐ Передбачаю додатковий час для виконання окремих завдань
- ☐ Готую візуальні, наочні та структуровані матеріали
- ☐ Забезпечую чіткий алгоритм дій на уроці

2. Організація уроку

- ☐ Починаю урок із чіткого озвучення теми та мети
- ☐ Використовую зрозумілі, короткі інструкції
- ☐ Чергую види діяльності (слухання, рух, практика)
- ☐ Дотримуюся передбачуваної структури уроку
- ☐ Стежу за рівнем втоми та уваги учнів
- ☐ За потреби надаю індивідуальну підтримку

3. Навчальні адаптації

- ☐ Зменшую обсяг завдань без втрати суті
- ☐ Пропоную альтернативні способи виконання завдань
- ☐ Використовую диференційовані матеріали
- ☐ Дозволю користуватися підказками (схеми, опори)
- ☐ Адаптую контрольні та самостійні роботи

4. Комунікація та взаємодія

- ☐ Створюю атмосферу прийняття та безпеки
- ☐ Використовую позитивне підкріплення
- ☐ Заохочую взаємодопомогу між учнями
- ☐ Реагую на прояви булінгу або ізоляції
- ☐ Пояснюю класу принципи поваги та різноманіття

5. Співпраця з командою супроводу

- ☐ Регулярно комунікую з асистентом (якщо є)
- ☐ Залучаю психолога, логопеда, дефектолога
- ☐ Беру участь у перегляді та корекції ІПР
- ☐ Фіксую спостереження щодо динаміки дитини
- ☐ Узгоджую підходи з іншими вчителями

6. Співпраця з батьками

- ☐ Підтримую конструктивний і регулярний контакт
- ☐ Обговорюю не лише труднощі, а й успіхи дитини
- ☐ Пояснюю адаптації та оцінювання
- ☐ Дотримуюся професійних меж у спілкуванні
- ☐ За потреби скеровую батьків до фахівців

7. Оцінювання

- ☐ Оцінюю прогрес, а не лише результат
- ☐ Використовую формувальне оцінювання
- ☐ Враховую індивідуальні можливості дитини
- ☐ Даю зрозумілий і підтримувальний зворотний зв'язок
- ☐ Уникаю порівняння з іншими учнями

8. Професійна саморефлексія

- ☐ Аналізую власні дії після уроку
- ☐ Визнаю складнощі та звертаюся по допомогу
- ☐ Підвищую кваліфікацію з інклюзивної освіти
- ☐ Дбаю про власний емоційний стан
- ☐ Пам'ятаю: я не маю бути ідеальним, я маю бути уважним

Список рекомендованої літератури

1. Алєєва Н. М. Діти з порушенням зору в умовах інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / Н. М. Алєєва, Ю. В. Барінов та ін. – Київ : Кафедра, 2016. – 212 с.
2. Безоплатна правова допомога (Шрифтом Брайля) / Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ.
3. Вержиковська О. М. Спеціальна методика виховання дітей з тяжкими порушеннями мовлення : навч.-метод. посіб. / О. М. Вержиковська, Н. М. Гончарук, Л. І. Рудзевич. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – 272 с.
4. Вержиковська О. М., Рудзевич І. Л. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі : навчально-методичний посібник / О. М. Вержиковська, Л. І. Рудзевич. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – 292 с.
5. Веркейк Д. Знову в дорогу : посібник з догляду за спинальними хворими / за ред. Д. Веркейка ; Мін. охорони здоров'я Нової Зеландії. – Київ : Рось, 2010. – 100 с. : іл.
6. Волгіна О. М. Соціальний супровід людей з інвалідністю на робочому місці : посібник / О. М. Волгіна, О. Л. Іванова ; ПРООН в Україні, Спільна Програма «Сприяння інтеграційній політиці та послугам для людей з інвалідністю в Україні». – Київ : Ваїте, 2018. – 36 с.
7. Гендерний аудит доступності : методичні рекомендації / Л. Ю. Байда, Я. В. Грибальський ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2018. – (травень). – 72 с.
8. Гендерний аудит доступності в місті Краматорськ Донецької області / ООН Жінки в Україні ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2017. – 10 с.
9. Гладуш В. А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія : навч. посіб. / В. А. Гладуш, Г. І. Лисенко. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. – 416 с.
10. Гладуш В. А. Удосконалення підготовки корекційного педагога в умовах університетської освіти : монографія / В. А. Гладуш, З. П. Бондаренко, Н. В. Зимівець та ін. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2015. – 324 с.
11. Гудим І. М. Дидактичне забезпечення та організація уроків математики в початковій школі для сліпих дітей : навч.-метод. посіб. / І. М. Гудим. – Чернівці : Букрек, 2017. – 88 с.

12. Державна соціальна програма забезпечення рівних прав можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року / Кабінет Міністрів України. – Київ, 2018. – 30 с.
13. Дефектолог : газета / гол. ред. О. Калюжна. – 2017. – № 11 (131), листопад.
14. Дитина з особливими потребами: Інклюзивна освіта. Дефектологія. Корекційна педагогіка : журнал / гол. ред. В. Андрєєва. – 2018.
15. Дітям про Конвенцію ООН : про права людей з інвалідністю / Агенство ООН у справах біжінців ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2017. – 10 с.
16. Доступність є важливою? Чому / Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2012. – 22 с.
17. Доступність та універсальний дизайн : навчально-методичний посібник / В. О. Азін, Л. Ю. Байда, Я. В. Грибальський ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України ; Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». – Київ, 2013. – 128 с.
18. Если малыш родился с нарушениями развития: этапы эмоционального переживания и преодоление кризиса в семье / составители: А. Кукуруза, А. Кравцова ; Институт раннего вмешательства ; Нац. Ассамблея людей с инвалидностью Украины. – Киев. – 14 с.
19. Если у вашего ребенка расстройства аутистического спектра : руководство для родителей / Нац. Ассамблея людей с инвалидностью Украины. – Киев. – 15 с.
20. Инклюзивное образование – доступное образование – безбарьерная среда : материалы II Международной научно-практической конференции, (Россия. Якутск, июнь 2014 г.) / Якутск : Издательский дом СВФУ, 2014. – 272 с.
21. Інвалідність і здоров'я: як покращати послуги для жінок з інвалідністю в сфері охорони здоров'я : практичний посібник. / за ред. О. Красюкової-Еннс ; Корпорація Інститут досліджень та тренінгів. – Київ, 2016. – 64 с.
22. Інвалідність та суспільство : навч.-метод. посібник / кол. авторів: Л. Ю. Байда, О. В. Красюкова-Еннс, С. Ю. Буров [та ін.] ; Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2012. – 216 с.
23. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю / Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2017. – 64 с.
24. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія / І. В. Мартиненко. – Київ : ДІА, 2016. – 308 с.

25. Методика проведення аудиту доступності об'єктів, на яких розташовані виборчі дільниці / автори: Н. Скрипка, Я. Грибальський, В. Азін ; ред.: О. Журбенко, Л. Магдюк, Ю. Кривінчук ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України ; Міжн. фундація виборчих систем. – Київ, 2018. – 54 с.
26. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2015. – 312 с.
27. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / С. П. Миронова ; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2016. – 164 с.
28. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник / О. Б. Нагорна ; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». – Київ, 2013. – 140 с.
29. Нікого не залишити осторонь. Аналіз вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту : звіт (жовт. 2016 р. – квіт. 2017 р.) / ООН Жінки в Україні. – Київ, 2017. – 70 с.
30. Нічого для нас без нас : poradnik для громадських організацій людей з інвалідністю / Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2016. – 60 с.
31. Нічого для нас без нас : посібник з інклюзивного прийняття рішень для громадських організацій людей з інвалідністю / упоряд.: В. О. Азін, Л. Ю. Байда, П. М. Ждан, [та ін.] ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України ; Британська Рада. – Київ, 2015. – 98 с.
32. Нічого для нас без нас : посібник інклюзивного прийняття рішень для державних органів / упоряд.: В. О. Азін, Л. Ю. Байда, П. М. Ждан, [та ін.] ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України ; Британська Рада. – Київ, 2015. – 102 с.
33. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навчально-методичний посібник / за заг. ред. М. А. Порошенко [та ін.] ; Всеукр. благод. організація «Благодійний фонд Порошенка». – Київ, 2018. – 252 с.
34. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : зб. наук. праць / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупасової. – Київ, 2017. – вип. 12. – 184 с.
35. Олійник Р. В. Теоретичний аналіз сутності інклюзивної освіти в сучасному європейському освітньому просторі // Вісник Глухівського нац. пед. ун-ту ім. Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. – 2020. – Вип 3(44). – С. 185-193. - <https://drive.google.com/file/d/1EQ7sou4DijEVgJh59zyAhnVzr7Obx-LT/view>
36. Омельченко А. О. Проблеми та перспективи розвитку інклюзії в українських закладах освіти // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогічні

- науки. – 2020. - № 1. – С. 123-131.
- <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vped/issue/view/14/15>
37. Черніченко Л. Модель підготовки майбутніх логопедів до інноваційної діяльності в умовах інклюзивної дошкільної освіти // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2020. - № 1. – С. 222-229.
- URL: <http://znp.udpu.edu.ua/issue/view/12653>
38. Оцінка ситуації щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до виборчих та політичних процесів в Україні / Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2015. – 88 с.
39. Полупанова Я. М. Види сервісної підтримки в системі інклюзивної освіти / Я. М. Полупанова // Інноваційна педагогіка. – 2021. – Вип. 31, т. 2. – С. 105-107. - URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/31/part_2/22.pdf
40. Піронкова О. Ф. Технології стигматизації та інклюзія як альтернативні соціальні практики взаємодії з психічнохворими в сучасному суспільстві : монографія / О. Ф. Піронкова. – Харків : Око, 2016. – 400 с.
41. Потягусі, мій маленький : poradnik для виховання дітей з порушенням зору. Інститут раннього втручання ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ. – 27 с.
42. Права людей з інвалідністю в умовах збройного конфлікту на сході України : аналітичний звіт, наук. видання / Л. Байда, П. Ждан, Б. Мойса ; заг. ред. А. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Київ, 2016. – 126 с.
43. Права ромських жінок, які живуть в Україні : огляд становища ромських жінок в Україні в контексті впровадження Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / ООН Жінки. Канада. – Київ, 2018. – 42 с.
44. Практичні поради жінкам з травмою хребта: медичні заклади. / за ред. Л. Ю. Байди, У. О. Пчолкіної ; Корпорація Інститут досліджень та тренінгів. – Київ, 2016. – 56 с.
45. Працевлаштування та зайнятість людей з інвалідністю : довідник для роботодавців / упоряд.: Т. В. Семігіна, О. Л. Іванова ; Програма розвитку ООН, 2010. – Київ, 2010. – 140 с.
46. Прикладна корекційна психопедагогіка: олігофренопедагогіка : навчальний посібник / за ред. О. В. Гаврилова, В. О. Липи. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Мервіс», 2014. – 592 с.
47. Програми з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення: «Корекція мовлення», «Корекція розвитку» / за ред. Е. А. Данілавичюте, А. А. Колупаєвої, Л. І. Трофименко, Ю. В. Рібцун. – Київ ; Чернівці : Букрек, 2017. – 152 с.
48. Раннее развитие ребенка: закономерности развития моторики, речи, коммуникации, сенсорной и эмоциональной сферы ребенка от рождения до 3 лет

/ автори: Ю. А. Алімова, І. В. Гордієнко, А. Д. Зайченко и др. ; Национальная Ассамблея людей с инвалидностью Украины. – Киев. – 72 с.

49. Реалізація оновленого змісту освіти дітей з особливими потребами: початкова ланка : навчально-методичний посібник / Н. Б. Адамюк, Л. Є. Андрусишина, О. О. Базилевська та ін. ; НАПН України, Ін-т спец. педагогіки ; за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої, Н. О. Макарчук, В. І. Макарчук, В. І. Шинкаренко. – Київ, 2014. – 336 с.

50. Репродуктивне здоров'я жінок та чоловіків з інвалідністю : питання і відповіді / Інститут досліджень та тренінгів ; Агенство США з міжнародного розвитку. – Київ, 2016. – 24 с.

51. Сухіна І., Риднер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом : посібник / І. Сухіна, Т. Скрипник / за ред. І. В. Сухіної. – Київ ; Чернівці : Букрек, 2017. – 192 с.

52. Універсальний дизайн : практичні поради для кожного / автори: І. Виртосу, Т. Печончик ; упоряд.: Л. Байда, А. Стеценко, К. Баграмян ; Програма розвитку ООН ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ. – 39 с.

53. Універсальний дизайн в медичних закладах : метод. посібник / автори-упоряд.: Л. Байда, О. Іванова ; ПРООН в Україні, Спільна Програма «Сприяння інтеграційній політиці та послугам для людей з інвалідністю в Україні. – Київ : Ваіте, 2019. – 59 с.

54. Формування політики раннього втручання : тренінговий модуль / кол. авторів : Л. Ю. Байда, Є. Б. Павлова, О. Л. Іванова, Г. В. Кукуруза ; Нац. Асамблея людей з інвалідністю України. – Київ, 2017. – 60 с.

55. Яковлева С. Д. Ефективність взаємодії батьків та дітей із порушеннями розвитку в умовах інклюзивно-ресурсного центру [Електронний ресурс] / С. Д. Яковлева // Педагогічні науки. – 2023. – № 102. – С. 32-38. – URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4544>.

56. Ярмола, Н.А. (2022). Євроінтеграційний напрям модернізації та розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, № 20, с. 130–135. <https://spp.org.ua/index.php/journal>

57. Ярмола, Н. (2021). Формування соціальної компетентності дітей з інтелектуальними порушеннями. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.*, 1(16), 393-409. <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.162>

58. Ярмола Н.А., Тороп К.С. Системоутворювальна роль компетентностей в організації навчального процесу для дітей з особливими потребами./ Н.А. Ярмола / Науковий часопис. Випуск 40. Корекційна педагогіка, 2021, с.100-106 <https://10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.15>

59. Ярмола Н.А. та ін. Організація інклюзивного навчання в умовах кризових викликів, навчально-методичний посібник / – К., 2023. – 106 с.

60. Torop, K., Yarmola, N., Dergach, M., Kvitka, N., Trykoz, S., & Vasylenko, B. (2023). Methodical training of teachers working with schoolchildren with intellectual development disabilities. *Revista Eduweb*, 17(1), 76–87. <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.01.8>